

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ З АНГЛІЙСЬКОЇ
МОВИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему АНГЛОМОВНА БІБЛІЙНА ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ У
ТВОРЧОСТІ Г. К. ЧЕСТЕРТОНА ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0350-ап-з
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.041 Германські мови
та літератури (переклад включно),
перша – англійська
освітньо-професійної програми
Переклад (англійський)
Дяченко Ольга Сергіївна

Керівник к.п.н., доц. Прус С.І.

Рецензент к.ф.н., ст. в. Погонець В.В.

Запоріжжя – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ БІБЛЕЇЗМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ...	6
1.1 Християнство як світова релігія, його вплив на західну культуру та мову.....	6
1.2 Біблійна лексика і фразеологія як об'єкт лінгвістичного дослідження.	11
1.2.1 Визначення поняття біблеїзм	11
1.2.2 Типологія біблеїзмів.....	15
1.3 Біблійна лексика і фразеологія як об'єкт перекладознавства	25
РОЗДІЛ 2 ВІДТВОРЕННЯ ЗНАЧЕННЯ БІБЛЕЇЗМІВ Г. К. ЧЕСТЕРТОНА ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	31
2.1 Аналіз матеріалу дослідження	31
2.2 Особливості перекладу лексичних біблеїзмів Г. К. Честертонна	36
2.2.1 Відтворення значення біблеїзмів, що означають базові християнські поняття	36
2.2.2 Переклад біблеїзмів, пов'язаних з життям церкви	40
2.2.3 Переклад в біблеїзмів-власних імен	43
2.3 Особливості перекладу фразеологічних біблеїзмів Г. К. Честертонна	48
2.3.1 Переклад фразеологічних біблеїзмів-словосполучень	48
2.3.2 Переклад авторських біблеїзмів	51
2.3.3 Переклад цитатних біблеїзмів.....	65
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Наприкінці ХХ століття людство вступило в епоху глобалізації з її політичною, економічною та соціальною інтеграцією держав світу. В свою чергу це означає посилення міжкультурної та міжконфесійної комунікації у світі. Переклад відповідної літератури, як спеціальної, так і художньої, сприятиме саме цьому процесу.

Загально відомо, що релігія є однією з сторін духовного життя людини, яка осмислює її буття. Саме тому проблеми, що пов'язані з релігією, завжди привертали до себе увагу як дослідників у сфері богослов'я, філософії, філології, так і політиків, громадських діячів та пересічних людей всього світу. Не залишилися осторонь і лінгвістичні дисципліни.

Так, вивчення мовних одиниць, що походять з Біблії, яке в свій час проводилося Л. А. Булаховським, Н. М. Шанським, М. І. Костомаровим, І. В. Арнольд, А. В. Куніним, В. В. Верещагіним та іншими вченими, доповнилися новими дослідженнями як зарубіжних (К. Н. Дубровіна, В. В. Кабакчі, В. Г. Гак) так і вітчизняних вчених (О. М. Набоки, І. В. Браїлко, І. В. Бочарової, Н. В. Пуряєвої). Однак слід зазначити, що переважна більшість цих досліджень мають внутрішньомовний характер, тобто розробляються на матеріалі однієї, як правило, рідної мови.

Розвідки в області порівняльного мовознавства та перекладознавства в Україні (особливо англomовного перекладу біблеїзмів) не мають системного характеру, що й зумовило вибір теми дослідження.

Таким чином, можна констатувати, що **актуальність дослідження** полягає у:

- поверненні світової спільноти до духовних цінностей, що мають велике значення для культури будь-якого народу;
- загальним інтересом сучасної лінгвістичної науки до перекладу текстів філософсько-релігійного характеру;

— недостатньому рівні вивчення вітчизняною філологічною наукою питань релігійної лексики і фразеології;

— нерозробленістю проблем передачі біблеїзмів англійською мовою.

Об'єктом даного дипломного дослідження є біблійна лексика та фразеологія.

Предметом цього дослідження є способи досягнення адекватності при перекладі біблеїзмів, вилучених з праць Г. К. Честертон «Вічна Людина» і «Куля і Хрест».

Метою дослідження є аналіз основних труднощів, що виникають при англomовному відтворенні значення біблеїзмів та віднайдення найбільш ефективних перекладацьких рішень.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних конкретних завдань:

- окреслити теоретичні (лінгвістичні та соціокультурні) передумови дослідження;
- виявити характерні риси біблеїзмів;
- представити класифікацію біблеїзмів за різними критеріями;
- окреслити корпус лексичних і фразеологічних біблеїзмів в творчості Г. К. Честертон.
- проаналізувати способи перекладу біблеїзмів в творчості Г. К. Честертон і труднощі, які вони викликають при перекладі.
- надати свій переклад біблеїзмів Г. К. Честертон українською мовою.

Методи і прийоми дослідження. Для вирішення поставлених завдань було використано методи суцільної вибірки, описовий метод, аналіз отриманих результатів.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає, на наш погляд в тому, що воно вносить певний вклад в вирішення проблем перекладу біблеїзмів, які раніше не були об'єктом спеціального вивчення, в тому числі відтворення значення біблеїзмів і їх переклад у творчості Г. К. Честертон.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в лексикографічній практиці, в практиці викладання спецкурсів та спецсемінірів з перекладознавства. Результати, отримані в роботі, становлять інтерес для лінгвістів, перекладознавців та лінгвокультурологів.

Структура роботи дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У вступі подано загальні відомості про дану наукову працю, починаючи від умотивування теми, мети, завдань, актуальності дослідження, визначення об'єкту, предмету та структурування роботи.

У першому розділі подаються загальні відомості про християнство як світову релігію і його вплив на західну культуру та мову, особлива увага приділяється визначенню поняття «біблеїзм», розглянуто питання типології та способів перекладу біблеїзмів.

Другий розділ містить аналіз лексичних і фразеологічних одиниць біблійного походження в творчості Г. К. Честертон на матеріалі творів «Вічна Людина» та «Куля і Хрест», способів їх перекладу і труднощів, які вони викликають при перекладі.

У висновках подано узагальнені результати проведеної роботи.

Загальна кількість сторінок 71, кількість використаних джерел складає 64 позиції.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ БІБЛЕЇЗМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

1.1 Християнство як світова релігія, його вплив на західну культуру та мову

Дослідження такого глобального явища як біблеїзми неможливе без розгляду певних соціокультурних питань, зокрема аналізу феномену християнства та його впливу на західну культуру та мову. Християнство — це авраамічна монотеїстична релігія, заснована на житті та вченні Ісуса із Назарета [Пучков 1999, с. 855]. Згідно з Малим Словником Історії України, «християнство — світова релігія, запроваджена в Україні в 988 і з того часу є традиційною. Фундаментом християнства є діяльність Ісуса Христа, що тривала на історичній арені три з половиною роки. Виявляючись за найрізноманітніших обставин і ситуацій, у стосунках з людьми усіх соціальних станів Ісус складав на них безприкладне враження. За цей короткий час проявив таке багатство духу, якого не спостерігала історія в будь-якій іншій людині. Засноване на любові, християнство протистоїть обожненню світу кінечного — природи й людини. В СРСР державна влада систематично боролася з християнством аж до фізичного знищення єпископату, священиків і вірних. Нині переживає час оновлення» [Білокінь 1997, с. 432].

Християнство зародилося в I столітті в Палестині, спочатку в середовищі юдеїв і арамеомовного населення в контексті месіанських рухів старозавітного юдаїзму, і вже в перші десятиліття свого існування набуло поширення серед греко-римлян Сирії та інших провінцій, а пізніше — серед інших етнічних груп. Вже за часів Нерона християнство було відоме в

багатьох провінціях Римської імперії [Кузенков, Аверинцев 2017, с. 194]. Чотири канонічні Євангелія від Матвія, Марка, Луки та Івана описують життя та вчення Ісуса, а Старий Завіт є головним джерелом Євангелії [Брігз 1913].

Християнство залишається культурно різноманітним у своїх західних та східних галузях, а також у своїх доктринах щодо виправдання та природи спасіння, еклезіології, рукоположення та христології. Основними напрямками християнства є Католицизм, Православ'я та Протестантизм:

1. Католицька церква, яку часто називають Римо-Католицькою Церквою, є найбільшою християнською церквою. Римо-Католицька Церква складається з 24 окремих церков та майже 3500 єпархій по всьому світу. Папа Римський, єпископ Риму, є головним пастором церкви, до юрисдикції якого належить влада над кожною з Церков, що знаходяться у спілкуванні з Папою, вирішення питань Віри, моралі, дисципліни та управління. Адміністрація церкви, або Святий Престол, знаходиться у Ватикані, анклаві Риму, главою держави якого є Папа Римський [Нолл 2009].

2. Православна церква є другою за кількістю прихильників після католицької Християнською церквою в світі. Іноді вона називається також «Православною церквою візантійської традиції» або «Греко-православною церквою». Православна церква, що складається із спільнот помісних Церков — автокефальних і автономних [Ципін 1994, с. 440], вважає себе єдиною святою соборною і апостольською Церквою, засновником і главою якої є Ісус Христос [Юргенсмейер 2012, с. 319].

3. Протестантська церква являє собою форму християнства, яке виникло з Реформації 16 століття, послідовники якої виступали проти того, що вважали помилками в традиції католицької церкви [Фейтфул 2014]. Протестанти заперечують римо-католицьку доктрину папської зверхності, але розходяться між собою в питаннях церковної державності та апостольської спадкоємності, кількості таїнств, реальної присутності Христа в Євхаристії [Діксон, 2010].

На даний момент християнство є найбільшою у світі релігією, в якій налічується близько 2,4 мільярда послідовників. Згідно зі статтею “*The Global Religious Landscape: A Report on the Size and Distribution of the World’s Major Religious Groups as of 2010*”, прихильники і послідовники християнства, відомі як християни, складають більшість населення 157 країн та територій, і вважають, що «Ісус є Христос, пришествя якого як Месії пророкувалося в єврейській Біблії, що називається Старим Завітом у християнстві, і зафіксоване в Новому Завіті» [Вудхед 2004].

Як зазначає К. Доусен, християнство значно вплинуло на всі галузі життя, в тому числі на освіту, оскільки «церква створила основи західної системи освіти і була спонсором заснування університетів у західному світі, тому що університет, як правило, розглядається як установа, яка бере свій початок в середньовічному християнському середовищі» [Доусен 1961, с. 108]. Історично склалося так, що представники християнства часто були покровителями науки і медицини; багато католицьких священнослужителів, зокрема єзуїтів, активно діяли в науці протягом історії та зробили значний внесок у її розвиток [Брігз 1913]. К. Кох у своїх працях зазначає, що протестантизм також значно вплинув на науку. Згідно з «тезою Мертона», існувала позитивна кореляція між зростанням англійського пуританізму та німецького пієтизму з одного боку, та ранньої експериментальної науки з іншого [Кох 1994].

Загалом західна культура протягом більшої частини своєї історії була майже рівнозначною християнській культурі, і велику частину населення Західної півкулі можна описати як практикуючих або номінальних християн [Ральф 1977, с. 122]. Поняття «Європа» та «Західний світ» були тісно пов’язані з поняттям «християнство». Багато істориків навіть вважають християнство ланкою, яка створила єдину європейську ідентичність [Доусон 1961, с. 108]. Мова і релігія відносяться до тих факторів, які визначають народний менталітет і при цьому впливають на формування як індивідуально-неповторних, так і деяких загальних з іншими народами

групових рис. У культурі та психології кожного народу є риси, які складають його індивідуальну етнічну своєрідність, і є риси, що об'єднують цей народ з іншими народами або групами народів, а також, зрозуміло, з усім людством [Доусон 1961].

Хоча західна культура містила кілька політеїстичних релігій протягом перших років існування Грецької та Римської імперій, централізована римська влада слабшала, і тому домінування католицької церкви було єдиною стабільною силою в Західній Європі [Кох 1994]. «До епохи Просвітництва християнська культура керувала курсом філософії, літератури, мистецтва, музики та науки» [Доусон 1961, с. 110]. Згодом християнські дисципліни відповідних мистецтв перетворилися на християнську філософію, християнське мистецтво, християнську музику, християнську літературу тощо.

Християнство і філологія незмінно стикаються в різних культурах і мають тісні відносини як з боку культурного відтворювання, так і з боку наповнення релігійним змістом і алюзіями на тему Біблії літературних творів. У творчості західних письменників велику роль відігравали релігійно-етичні елементи, що визначали тематику творів і арсенал художніх засобів. У багатьох європейських літературах християнська поезія є однією з найдавніших пам'яток, а біблійні парафрази у віршах часто відсилають до текстів Біблії. В цілому літературні твори на тему християнства мають багату традицію в Європі, яка сягає багатьох століть і спирається на християнську алегоричну літературу, таку як «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі та «Прогрес паломника» і «Священна війна» Джона Буньяна. Аслан у «Лев, відьма та шафа» Льюїса алегорично представляє Христа, тоді як «Живе вугілля в морі» Л'Енгла прямо посилається на середньовічну алегоричну поему «Пірс Орач». Давньоанглійська поезія «Мрія про Рудь» — роздум про розп'яття Христа, який втілює німецькі героїчні образи до Ісуса, є однією із найдавніших пам'яток давньоанглійської літератури [М. Ральф 1922, с. 122 - 126].

Сучасну християнську поезію можна знайти в антологіях та в декількох християнських журналах, таких як *“Commonweal”*, *“Christian Century”* та *“Sojourners”* [П. Рамзі, с. 24]. Поезії нового покоління католицьких поетів з’являються в журналах *“St. Austin Review”*, *“Dappled Things”*, та *“First Things”*.

Багато романів з християнською тематикою також потрапляють до певних жанрів художньої літератури, при цьому не являючись християнськими творами. Наприклад, «Володар кілець» Толкіна розглядається як фентезі, хоча він і має багато відсилань на Біблію, тоді як «Галактичний світ» Джуліана Мей розглядається як наукова фантастика, незважаючи на посилення на роботу священника-єзуїта П’єра Тейяра де Шардена. Подібним чином оповідання Г. К. Честертона про патера Брауна є масовою детективною літературою, хоча головним героєм є католицький священник.

Традиція біблійного перекладу в англomовному просторі є найбільшою в світі за кількістю перекладів і найдавнішою в Європі. Вона сягає ще VII століття, однак розквіт біблійного перекладу в давньоанглійському мовному середовищі почався наприкінці IX століття під час правління короля Альфреда Великого. Після смерті короля перекладацька діяльність в Англії не мала такого сильного значення аж до XIV століття, коли під керівництвом Д. Уїкліфа вийшов новий переклад Біблії, який заклав основи англійської біблійної мови. У 1611 р. вийшла знаменита «Біблія Короля Якова», яку називають одним з найважливіших творів англійською мовою, що вплинув на розвиток англійської поезії і англійської мови в цілому. Хоча на сьогоднішній день найрозповсюдженішими в світі є дев’ять сучасних англomовних перекладів, найважливішою серед них була і залишається Біблія короля Якова (The Authorized Version or King James Bible (KJV)) [Ральф 1977, р. 122-126].

Резюмуючи, слід зазначити, що християнство справило значний і безумовний вплив на усі сфери людського життя. Б. Роусон зауважує, що

«цивілізаційний вплив християнства включає соціальний добробут, заснування лікарень, економіку (як протестантську трудову етику), архітектуру, політику, літературу, особисту гігієну, та сімейне життя» [Роусон 2010, с. 111]. Оскільки релігія є невід'ємною частиною повсякденного життя людини, вона також займає першорядне місце в усіх сферах життя і світової науки, в тому числі в літературі та мові.

1.2 Біблійна лексика і фразеологія як об'єкт лінгвістичного дослідження

1.2.1 Визначення поняття Біблеїзм. Метою цього підрозділу є лінгвістичний аналіз поняття біблеїзм. У багатьох, якщо не у всіх, мовах народів зустрічається велика кількість біблійної лексики і фразеологічних одиниць. Вивчення наукових джерел з цього питання дає змогу констатувати, що не зважаючи на зростаючий інтерес до проблем християнської лексики, багато питань, пов'язаних з нею, залишилися відкритими. Так, не знайшла свого остаточного вирішення в лінгвістиці і проблема визначення поняття «біблеїзм», оскільки в словниках та існуючих лінгвістичних дослідженнях це поняття має дуже різні тлумачення в залежності від спрямованості праць дослідника. Все це спричиняє неабиякі труднощі.

Слід зауважити, що поняття «біблеїзм» здебільшого трактується як фразеологічна одиниця (В. Г. Гак, В. М. Мокієнко тощо), що на наш погляд звужує його, адже лексичні одиниці біблійного походження, або ті, що пов'язані з релігією, також є біблеїзмами. Так, Є. В. Камінська вважає, що термін «біблійний фразеологізм» який використовує у своїх працях В. Г. Гак є неприпустимим, оскільки його внутрішня форма означає лише те, що це фразеологізм, який міститься в самому тексті Священного Писання, а не

одиниця фразеологізму сучасної мови, генетично пов'язана з Біблією. Для позначення фразеологічних біблеїзмів вона пропонує користуватися визначенням «фразеологічний біблеїзм» [Камінська 2004].

«Словник лінгвістичних термінів» О. С. Ахманової визначає цей термін наступним чином: «біблеїзм (англ. *biblical expression*) — біблійне слово або вираз, який увійшов в спільну мову» [Ахманова 1966, с. 5]. Тлумачний словник біблійних виразів і слів дає таке визначення: «біблеїзм — мовна одиниця, що характеризується рядом ознак: смисловою закінченістю, відтворюваністю (з можливими варіантами), семантичним і стилістичним маркуванням (переносним значенням, підвищеною експресивністю, більшою мірою належністю до книжкового шару лексики)» [Мокієнко 2010, с. 14]. У видавництві «Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» за редакцією С. Єрмоленко біблеїзми обмежуються стійкими словосполученнями, що набули статусу фразеологічних одиниць: «біблеїзми — вислови зі Святого Письма, що вживаються в літературній мові, зокрема в художньому та публіцистичному стилях, з метою створення словесно-художніх образів. Наприклад: *нести свій хрест, адамові діти, святая святих, вавилонське стовпотворіння*» [Єрмоленко 2001, с. 23]. Згідно зі «Словником сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. Загнітка, біблеїзм (бібліїзм) — покликання в мовленні на книгу Біблії або цитата з неї: *Погляньте на птахів небесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці і Отець ваш Небесний годує їх* [Загнітко 2012, с. 90]. Словник літературознавчих термінів С. П. Білокурової відносить біблеїзми до розряду крилатих слів: «Крилаті слова, висхідні до Біблії, називаються біблеїзмами («Розверзлися хляби небесні»). Фразеологічні словники, зокрема російських авторів М. Ашукіна й М. Ашукіної [с. 15], Л. Грановської [с. 7], української дослідниці А. Коваль [с. 9], називають мовні одиниці біблійного походження «крилатими словами чи висловами».

М. Скаб зробила спробу класифікувати біблеїзми за структурою [Скаб 2016, с. 13]. Дослідниця визначає лексичні і фразеологічні одиниці

біблійного походження як ті, що були насамперед запозичені з Біблії, і відносить до них не лише традиційно зафіксовані в словниках біблійних крилатих слів та виразів власні назви (антропоніми, теоніми, агіоніми, топоніми, агіотопоніми і загальні назви з чіткою біблійною конотацією), а також слова, що мають опосередковане відношення до Біблії.

Вчений А. П. Горкін трактує поняття «біблеїзм» як «фразеологічне сполучення або афоризм біблійного походження» [Горкін 2006, с. 112]. Н. П. Матвєєва включає в поняття «біблеїзм» велику кількість мовних явищ, що так чи інакше пов'язані як з Біблією і з християнством в цілому [Матвєєва 2006, с. 42]. С. Гужанов такі мовні одиниці називає «фраземами» біблійного походження. На думку Ю. А. Гвоздарєва, «біблеїзм — закріплений вираз, що складається з декількох слів, регулярно відтворюваний, семантично і лексично детермінований біблійним текстом» [Гвоздарєв 1994, с. 26]. Зорівчак дає таке визначення біблеїзму: «Біблеїзм — це окреме слово та фразеологізм (в широкому розумінні цього терміну, включно з прислів'ями та приказками), який, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживається в мовленні, побутовому та літературному».

К. Н. Дубровіна зауважує, що «біблійна фразеологія включає в себе стійкі, відтворювані в мовленні роздільно-оформлені обороти, які, як правило, володіють експресивними, емоційно-оціночними характеристиками і мають переносні значення. Біблійні ремінісценції з біблійними цитатами також відносяться до біблеїзмів. Н. В. Климович у своїй кандидатській дисертації «Біблеїзми в художньому тексті» під цим терміном розуміє «слова і вирази, які проникли в мову з Біблії» [Климович 2010, с. 1].

Професор Є. М. Верещагін класифікує біблеїзми, як «окремі слова, які або запозичені з Біблії (*hell, angel, devil*), або слова, які зазнали семантичного впливу біблійних текстів. Поряд з окремими словами, біблеїзмами називають і стійкі словосполучення, а також цілі вирази і навіть фрази, що відсилають до Біблії (...*Before Abraham was, I am*)» [Верещагін 1993, с. 97]. У цьому сенсі, визначення Є. М. Верещагіна видається більш конкретизованим за

інші: «біблеїзми — це окремі слова, стійкі словосполучення, цілі вирази і навіть фрази, висхідні за своїм походженням до Біблії, які або запозичені з Біблії, або піддалися семантичному впливу біблійних текстів, в тому числі фрази, не асоційовані з нею в сучасній мовній свідомості (метафоричні, символічні, алегоричні, узагальнено-образні)» [Верещагін 1993, с. 97].

Так, А. В. Кунін вважає, що «фразеологізми біблійного походження не являються «застиглими» фразами. В сучасній англійській мові вони обростають варіантами, піддаються змінам, від них можуть утворюватися похідні фразеологізми» (*to bear the burden (cross), cast is (throw in) one's lot with smb, proclaim (cry, shout from (upon)) the house tops, a drop in a bucket (ocean)* та інші. До виразів, що найбільш широко використовуються в сучасній англійській мові і біблійне походження яких твердо встановлене, належать наступні: *the beam (the mote) in one's eye; the blind leading the blind; by the sweat of one's brow; the camel and the needle's eye; can the leopard change his spots?; a crown of glory; daily bread; a drop in the bucket; a fly in the ointment; loaves and fishes; no man can serve two masters; the prodigal son; the promised land* та інші. Окрім цих виразів, до числа яких входять цілі речення-приказки та різні імена (з головним словом іменником), атрибутивні і прислівникові звороти, в англійську мову з Біблії увійшло ще багато дієслівних зворотів, наприклад *to condemn oneself out of one's mouth; to escape by the skin of one's teeth; to kill the fatted calf*) [Кунін 1996, с. 381].

Однак, як зазначає Т. Н. Федуленкова, «фразеологізми біблійного походження часто багато в чому розходяться з їхніми біблійними прототипами». Це пов'язано в цілому з тим, що біблійний прототип з часом був переосмислений, в ньому також міг бути змінений порядок слів або були відкинуті архаїчні форми слів. Наприклад у фразеологізмі *gall and wormwood* (що означає щось ненависне, огидне) змінено порядок слів і відкинуті артиклі в порівнянні з біблійним прототипом (*the wormwood and the gall*). Також прикладом є вираз *whatever the man sows, that shall he reap*, у якому відкинута архаїчна форма слова 'to sow' (*to soweth* в оригінальному

фразеологізмі). Існують випадки, коли біблійний зворот вживається в позитивному сенсі, а в сучасній мові він переосмислений і вживається з негативною оцінкою, наприклад *not to let one's left hand know what one's right hand does* (ліва рука не відає, що робить правиця) в оригіналі звучить *when thou doest alms let not thy left hand know what thy right hand doeth* (а як ти чиниш милостиню, хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя) [Федуленкова 2000, с. 130].

Безумовно, велика частина всіх відомих біблеїзмів присутня майже у всіх мовах світу, але буває і так, що деякі біблійні ситуації відображаються у вигляді фразеологічної одиниці в одній мові, але відсутні в іншій. На це звертала увагу К. М. Дубровіна: «якщо відповідні біблеїзми — фразеологічні одиниці зустрічаються в різних мовах, то вони можуть відрізнитися семантикою, компонентним складом, граматичною структурою, внутрішньою формою, емоційно-експресивним забарвленням» [Дубровіна 2001, с. 92]. Варто уточнити, що в таких ситуаціях завдання перекладача частково спрощується тим, що велика частина біблеїзмів зафіксована в словниках, що дозволяє якщо і не знайти точний еквівалент, то як мінімум достовірно виявити етимологію тих чи інших висловлювань і шукати відповідний еквівалент самостійно.

Дотримуючись трактування терміну «біблеїзм» різними вченими-лінгвістами, загалом можна дійти висновку, що біблеїзм — це стійкий, відтворений у мові знак, що має заможне смислове значення і виник на основі тексту Біблії. В даному дослідженні термін біблеїзм використовується нами в широкому значенні, тобто це поняття включає як лексеми та фразеологічні одиниці суто біблійного походження, так і вирази та слова, які асоціюються не лише з Біблією, але й з християнством в цілому.

1.2.2 Типологія біблеїзмів. Християнська лексика і фразеологія загалом підлягала дослідженню в роботах досить великої

кількості вітчизняних та зарубіжних дослідників, які намагалися описати та класифікувати цей мовний прошарок. Лінгвісти А. А. Мелікян, А. В. Кунін, А. Г. Назарян, В. Г. Гак, О. В. Камінська, Н. П. Матвеева та інші розробили власні класифікації біблеїзмів. Аналіз цих досліджень дав змогу виділити класифікації різних вчених, узагальнити і представити типологію біблійної лексики і фразеології, вилученої з робіт Г. К. Честертон.

Незважаючи на інтерес вчених до одиниць біблійного походження, питання їх типології не можна вважати вирішеним. Слід констатувати, що в сучасній науці на даний момент не існує єдиної й загальновизнаної класифікації лексичних і фразеологічних біблеїзмів. Мовознавці робили спроби класифікувати біблеїзми за різними критеріями, вкладаючи своє розуміння складу даних одиниць. Це можуть бути як семантичні, так і структурні та функціонально-стилістичні ознаки. Так, семантична диференціація дозволяє класифікувати біблеїзми виходячи з аналізу відносин між мовними одиницями і навколишнім світом, в даному випадку з поняттями християнського світу, а функціонально-стилістична диференціація дозволяє класифікувати біблеїзми виходячи з їх зв'язку з першоджерелом, виділяючи таким чином первинні і вторинні фразеологічні і лексичні одиниці біблійного походження. Перші з них безпосередньо відображають біблійний текст, а другі пов'язані з ним лише опосередковано. Існує декілька різних класифікацій біблійних фразеологічних і лексичних одиниць, які різняться основоположними принципами.

Загальна класифікація лексичних, фразеологічних та інших біблеїзмів була представлена в роботах Н. В. Климович. Дослідниця виділяє такі групи біблеїзмів:

1) біблеїзми-слова, тобто лексичні одиниці, до яких відносяться:

а) біблеїзми-власні імена. Їх часто використовують в мові в країнах, де традиційною релігією вважається християнство. Дані імена згодом стали загальними (*Adam, Cain, Samson*). Вони так само вживаються в складі фразеологічних одиниць (*Old Adam, Solomon's decision*).

б) біблеїзми-топоніми. Це є здебільшого географічні назви, які фігурують в тексті Біблії (*Bethlehem, Nazareth, Bethany, Jordan*). Вони теж можуть утворювати фразеологічні одиниці (*Babylonian Pilgrimage, Trumpets of Jericho*). Найчастіше вони застосовуються для створення алюзій на біблійні сюжети, як у художніх текстах, так і в публіцистиці.

в) біблеїзми релігійні реалії. Це слова, які позначають предмети або явища релігійної культури, етнонаціональні особливості, звичаї, обряди, а також історичні факти та процеси, пов'язані з релігією (*church, cross, confession, prayer*). Слід зазначити, що велика частина лексики церковного життя зафіксована у самому тексті священного писання. Слова релігійного походження представляють найбільшу категорію біблеїзмів, оскільки містять у собі не тільки слова, вжиті в самій Біблії, але і величезний масив слів, так чи інакше пов'язаний з релігійними реаліями протягом більше двох тисяч років, причому не тільки християнства, але і всіх інших релігійних світів [Климович 2010]. Так С. В. Булавина пропонує розділити поняття релігійної та церковної лексики. На її думку релігійна лексика об'єднує основні релігійні поняття, більша частина яких представлена в Біблії, тоді як церковна лексика, набагато більша лексична група, включає в себе церковні терміни, назви об'єктів (у тому числі архітектури) та багато інших лексичних одиниць, так чи інакше пов'язаних з реаліями церковного життя [Булавина 2003, с. 11].

2) Біблеїзми-фразеологічні одиниці. Даним терміном в дослідженні позначаються фразеологічні одиниці, як запозичені з тексту Святого Письма, так і ті, що виникли на основі біблійних сказань і сюжетів, тобто опосередковані біблійні фразеологізми.

3) Біблеїзми-цитати, які в художньому тексті представлені такими групами:

а) прямі (немодифіковані) цитати з тексту Святого Письма, як повні, так і скорочені;

б) модифіковані цитати (цитати, навмисно змінені автором).

4) Біблеїзми-вигуки. Вокативні вигуки, до складу яких входять біблеїзми-слова, представлені біблеїзмами-іменами власними або найменуваннями божеств (*Oh God!, Jesus!*) [Климович 2010].

Вчені А. Біріх та Й. Матешич класифікують біблеїзми з точки зору їх походження і виділяють:

1) біблеїзми, які мають повне і цілісне значення (*cherish like the apple of an eye, Alpha and Omega*);

2) біблеїзми, які не були визначені лексичним складом в Біблії, але дотримуються сенсу її текстів (*the Forbidden fruit, Adam's Costume*);

3) біблеїзми, які мали одне фразеологічне визначення і отримали зовсім інше визначення, що утворилося за допомогою вільних словосполучень Біблії (*talent buried in the ground*);

4) біблеїзми, які дотримуються загального змісту Біблії (*End of the World*) [Біріх, Матешич 1994, с. 41-47].

З точки зору структури, загалом біблеїзми розділяють на біблеїзми-слова, біблеїзми-словосполучення і біблеїзми-речення. Це найбільш проста і узагальнена класифікація, на підставі якої лінгвісти та богослови мали змогу вести подальші дослідження. Спершу розглянемо класифікації біблеїзмів лексичного походження. При розгляді групи «біблеїзми-слова», тобто біблеїзми лексичного походження, Т. П. Ключкіна виділяє такі підрозділи:

1) біблеїзми-іменники (*Adam, Cain*);

2) топоніми (*Sodom, Gomorrah, Babylon, Calvary*);

3) біблеїзми-релігійні реалії (*baptism, communion*) [Ключкіна 2003].

Дуже важливою для вивчення поняття біблеїзмів і розмежування їх значень є класифікація С. В. Булавіної. Усі лексичні біблеїзми вона поділяє на такі групи:

1) релігійна лексика, яка в свою чергу поділяється на:

а) найменування божества (*Trinity, holy, deity, everlasting, spirit, the Lord*);

б) найменування істот, які утілюють зло (*demon, Anti-Christ, Anti-*

Christian, hofgothi, idol);

в) реалії загробного життя (*hell, heaven, afterlife, paradise, spirit*);

г) християнські уявлення про людину (*morals, shame, mercy*);

2) церковна лексика, яка в свою чергу поділяється на:

а) предмети культу та церковного начиння (*Bible, mitre, tiara, Throne, Antimins, Altar, Tabernacle, Lamp, menorah*);

б) церковні обряди (*consecration, commemoration, anointing*);

в) назви деталей архітектури (*dome, bell, spire*);

г) назви підрозділів одиниць церковного адміністративного устрою (*church, cathedral, chapel*) [Булавина 2003].

Дві найбільші загальні класифікації належать дослідникам К. А. Тимофєєву та Н. В. Клімович. Вони пропонують поділяти біблеїзми на три групи. За Тимофєєвим це:

1) загальнорелігійні біблеїзми. Лексика, до якої належать слова і поняття, властиві всім монотеїстичним релігіям (*Bible, Christ, God*);

2) загальноконфесіональні біблеїзми. Слова, що позначають поняття, властиві всім основним християнським конфесіям, наприклад найменування представників церковної ієрархії (*pastor, abbot, cardinal*), богослужіння (*vigil (liturgy), mass, litany*), частини храму (*porch, narthex, nave, transept, apse*);

3) слова, властиві окремим християнським конфесіям (*Assyrians, Chaldees, Crusade*) [Тимофєєв 2001].

Заслуговують на увагу класифікації лексичних біблеїзмів української дослідниці О. М. Набоки та Г. Н. Складєвської, бо вони включають в себе такі групи, які не повторюються в інших класифікаціях. О. М. Набока виділяє такі групи:

1) історичні та легендарні факти, події та пов'язані з цим поняття (*Ark, the Flood, the Creation, the Fall*);

2) назви представників старовинних племен, старовинних і сучасних релігійних сект та орденів (*Chaldees, Assyrians, Crusaders, Essenes*);

3) назви богословських книг і заповідей (*The Gospel, Bible*);

4) назви небесних духовних істот (*angel, archangel, cherub*);

5) лексеми, пов'язані з життям Христа, його служінням, смертю та воскресінням (*church, miracle, parable, resurrection, Calvary, Shepherd, omniscient*);

6) назви тварин (*lamb, dove, gyrfalcon*);

7) назви різних місцевостей, володінь, жител (*Eden, Israel, Carmel*);

8) назви людей (*evangelists, apostle, disciple*);

9) слова і вирази, пов'язані з Богом (*Savior, resurrection*) [Набока 2006].

Г. Н. Скляревська розглядає лише православні лексичні одиниці і виділяє наступні групи:

1) церковна ієрархія (*Archbishop, parson, priest, clergyman, bishop*);

2) богословські поняття (*dogma, doctrine, theology, religion*);

3) форми та елементи богослужіння (*sermon, mitre, tiara, mission*);

4) назви небесної ієрархії (*angel, archangel, cherub*);

5) елементи церковного календаря (*Christmas, Pentecost*);

6) храм і його частини (*altar, apse, arcature, narthex, nave, transept*);

7) предмети богослужіння (*crowns, monstrance, gonfalons*).

8) найменування біблійних персонажів і значних осіб (*Adam, Eve, Abraham, Moses, David*);

9) назви таїнств (*Baptism, Eucharist, Reconciliation, Anointing, Matrimony*);

10) одяг священників (*cassock, collar, felonie, orarion, omophorion*);

11) лексика християнської моралі (*sin, mercy, humility*);

12) лексика, що відтворює основні поняття віросповідання (*God, Trinity, spirit*) [Скляревська 2001].

Щодо фразеологічних біблеїзмів, їх теж можна класифікувати на різні групи. Так, Н. П. Матвеева і Ю. А. Гвоздарев пропонують наступну класифікацію фразеологічних біблеїзмів:

1) «добіблійні» вирази (*the salt of the Earth, the root of the evil*). Це фразеологізми, які існували до Біблії, а в текстах Біблії вживалися як загальні

і образні вирази переносного значення. До групи добіблійних фразеологізмів належить велика кількість біблійних виразів переносного значення, використаних в притчах і проповідях Ісуса Христа, його пророків, богословів (*the mote that is in thy brother's eye*).

2) «постбіблійні» вирази, які також поділяються ще на дві підгрупи:

а) біблійні вирази, утворені таким чином, щоб змінити сенс вільних біблійних словосполучень на метафори (*spare the rod, spoil the child*). Серед цих виразів є також велика кількість міжнародних словосполучень;

б) біблійні вирази, яких немає в Біблії ні в прямому, ні в переносному значенні. Вони утворюються вже мовою перекладу Біблії за мотивами біблійних сюжетів (*cast your bread upon the waters*). Ці біблеїзми здебільшого не можна зустріти в інших мовах [Матвєєва 1993, с. 83-86].

Окремої уваги заслуговує структурно-семантична класифікація, розроблена В. Г. Гаком, яка виходить із двох принципів:

1. За ступенем їхнього зв'язку з Біблією. Цей зв'язок може бути дуже тісним, аж до прямого цитування тексту Святого Письма, а може зберігатися в настільки опосередкованому вигляді, що правомірність віднесення таких виразів до біблеїзмів виявляється більш ніж спірною. Вчений виділяє чотири підгрупи:

а) Первинні біблійні фразеологізми, які не опосередковано передають біблійний текст або біблійний сюжет, ситуацію, історичний факт. До них належить більшість фразеологізмів біблійного походження. Наприклад, "Jesus's message was *to love your neighbor as yourself*".

б) Вторинні біблійні фразеологізми, які лише віддалено пов'язані з текстом Біблії: *forbidden fruit* – заборонений плід, *the prodigal son* – блудний син.

в) Безпосередні біблійні фразеологізми, які цитують безпосередньо Біблію. Наприклад, Ісус говорив: «*But I tell you not to resist an evil person. But whoever slaps you on your right cheek, turn the other to him also*».

г) Опосередковані біблійні фразеологізми, тобто запозичені з інших

мов або вигадані окремими авторами.

2. За семантикою. Вчений виділяє дві підгрупи:

а) Біблійні фразеологізми, що мають пряме значення (*babes and sucklings* – новачки, недосвідчені люди, *the holy of holies* – свята святих).

б) Біблійні з переносним значенням (*to eat one's words* – взяти свої слова назад, *a lost sheep* – людина, що збилася зі шляху істинного) [Гак 1997].

I. В. Арнольд запропонувала класифікацію фразеологічних одиниць англійської мови за граматичною структурою. Вона визначає приналежність фразеологічної одиниці до тієї чи іншої частини мови за першим позначуваним словом у словосполученні. Фразеологічні одиниці бувають:

1. Субстантивні: іменник + іменник; іменник + іменник у родовому відмінку; іменник у множині + іменник; іменник + прийменник + іменник; іменник + прикметник; іменник + сполучник + іменник; прикметник + іменник; іменник + підрядне речення.

2. Дієслівні: дієслово + іменник; дієслово + дієслово; дієслово + сполучник + дієслово; дієслово + (one's) + іменник + прийменник; дієслово + one + іменник; дієслово + підрядне речення.

3. Ад'єктивні: прикметник + сполучник + прикметник; (as) + прикметник + (as) + іменник.

4. Адвербіальні: іменник + іменник; прийменник + іменник; прикметник + прийменник + іменник; прикметник + іменник + (or) + іменник.

5. Прийменникові: прийменник + іменник + прийменник.

6. Вигуківого характеру – часто побудовані як наказові речення [Арнольд, с. 166-174].

Досить цікавою є класифікація фразеологічних біблеїзмів А. Г. Назаряна, яка була розроблена на матеріалі французької мови. Дослідник розрізняє біблеїзми за їхнім походженням і виділяє серед них три групи:

1) фразеологізми, які виникли із Старого і Нового Завіту і пов'язані з

біблійними сюжетами про створення світу, життя і святих;

2) фразеологізми, пов'язані з біблійними іменами;

3) фразеологізми, пов'язані з релігійними обрядами і звичаями.

Вчений розглядає п'ять опозицій фразеологізмів, висхідних до Біблії (при цьому, за словами автора, окремі біблеїзми можуть бути предметом одночасно декількох опозицій), ґрунтуючись на співвідношенні біблеїзмів і тексту Святого Письма:

1) цитатні (контекстуальні) та ситуативні вирази біблійного походження. Під першими вчений має на увазі прямі цитати з тексту Святого писання (*stumbling block*), а під другими висловлювання, яких там немає, але які відсилають до певного біблійного сюжету або просто викликають асоціації з Біблією (*carry the cross*);

2) первинні (цитують текст безпосередньо з джерела (*our daily bread*) та вторинні вирази (розвивають ідеї, що згадуються в священному писанні, але прямо не цитують їх);

3) безпосередні та опосередковані фразеологізми біблійного походження. Безпосередні сходять саме до Біблії, в той час як опосередковані можуть бути запозиченнями з іншої мови, або з книг інших письменників (наприклад, «а судді хто?» (*and who are the judges?*) — фразеологізм, висхідний до Біблії за походженням, проте який увійшов в мову завдяки іншому твору;

4) прямі та переосмислені біблеїзми, які зазнали семантичної трансформації. Перші мають значення тих слів, які спочатку були в тексті Біблії, і вони не змінюються, на відміну від переосмислених, чиє значення було змінено з тієї чи іншої причини (*the voice of one crying in the wilderness*);

5) опозиція за принципом наявності або відсутності конкретного біблеїзму в мові: при зіставленні Біблії, перекладеної на різні мови, стає очевидним, що не всі біблеїзми закріплюються в різних мовах (Ягве — Єгова) [Назарян 1976].

Класифікація за принципом існування або відсутності прототипу

виразу в біблійному тексті була запропонована А. А. Мелікян. Схожу класифікацію пропонує і лінгвіст А. В. Кунін. Згідно праць цих дослідників, всі біблеїзми поділяються на біблійні прототипи і біблійні еквіваленти. Біблійні прототипи мовних одиниць біблійного походження, в свою чергу, поділяються на дві великі групи:

1) біблеїзми, які мають біблійний прототип. До цієї групи відносяться:

а) біблеїзми вторинної номінації, тобто переосмислені вільні сполучення слів (*our daily bread*);

б) біблеїзми третинної номінації, тобто переосмислені образні звороти, зміст яких часто перекручений за рахунок неправильного цитування або розуміння, наприклад, велика кількість тлумачень історії Каїна і Авеля (*the curse of Cain*);

2) біблеїзми, які не мають безпосереднього біблійного прототипу. До цієї групи відносяться:

а) біблеїзми, компоненти яких вживаються в Біблії в своїх прямих значеннях, але які не утворюють змінного поєднання (англ. *loaves and fishes* перекладається як «земні блага»);

б) біблеїзми, висхідні до біблійного сюжету, в якому згадується лише один компонент фразеологізму, або немає жодного (*the doubting Thomas* — невірний Хома, Хома невірний).

Щодо біблійних еквівалентів, вони, в свою чергу, є фразеологізмами, що увійшли в мову без змін і використовуються в тому ж виді, що й в Святому Письмі. Біблійний прототип вживається в буквальному значенні, а фразеологізм створюється в результаті його переосмислення. Наприклад відомий зворот: *to kill the fatted calf* – заколоту угодованого тельця – пізніше набув значення «почастувати кращим, що є вдома». Сьогодні цей фразеологізм також є досить вживаним та популярним. У деяких біблійних сюжетах вживається лише один компонент фразеологізму, наприклад *a doubting Thomas* (Хома невірний) або *a forbidden fruit* (заборонений плід). Деякі фразеологізми створені в результаті гри слів, наприклад фразеологізм

Honest Able (чесний Авель) – брат Каїна, який згодом був ним убитий [Мелікян 1998, с. 203].

Таким чином, фразеологічні біблеїзми мають багато рис, характерних для фразеологічних одиниць, причому можна в повній мірі простежити наявність в них найбільш типових фразеологічних особливостей (відтворюваність і передавання «з вуст в уста»). Релігійна лексика, тобто лексичні біблеїзми, в свою чергу включає в себе багато різних слів і понять, висхідних до Віри і Біблії. Наведена вище велика кількість класифікацій підтверджує високий інтерес лінгвістів до вивчення біблеїзмів.

1.3 Біблійна лексика і фразеологія як об'єкт перекладознавства

Оскільки поняття «біблеїзм» досить широке, і воно включає в себе і лексику, і фразеологію, від слів до словосполучень і речень, досить важким є встановити єдину перекладацьку стратегію для всіх типів біблеїзмів, тому ми розглянемо перекладацькі способи окремо для двох груп, а саме для біблійної лексики та біблійної фразеології, визначивши загальні перекладознавчі засади передачі іншокультурних одиниць.

Відомо, що основні труднощі при їх відтворенні пов'язані з відсутністю у мові перекладу еквівалентного відповідника через відсутність у носіїв цієї мови позначуваного об'єкта. Можливості передачі значення іншокультурних одиниць зводяться до наступних основних способів: матеріальне запозичення (транскрипція, транслітерація), створення нового слова на базі вже існуючих у мові елементів (калькування), описовий переклад, наближений переклад, трансформаційний переклад тощо.

Наразі розглянемо кожний з перекладацьких прийомів релігійної лексики більш детально:

а) транскрипція. Даний прийом дозволяє відтворити звукову форму

слова іншомовного походження за допомогою звукового складу в іншомовному слові. Наприклад: *missionarie* — *місіонер*, *anathema* — *анафема*. Таким чином ми можемо бачити, що при перекладі лексична одиниця перекладається за допомогою звукового відповідника, а саме транскрипції слова, а не його граматичного відповідника. Прикладом може слугувати слово *anathema* [ə'næθəmə] — *анафема* (не *анахтема*).

б) транслітерація. Даний прийом дозволяє відтворити граматичну форму слова іншомовного походження буквально, за допомогою літер в іншомовному слові, а не за допомогою звукового відповідника. Наприклад: *tiara* — *тіара*, *Sodom* — *Содом*, *Logos* — *Логос*. Таким чином ми бачимо, що відповідники в обох мовах граматично еквівалентні, і читаються саме так, як пишуться в оригіналі, хоча іноді транскрипція в слові оригіналу може дещо відрізнитись (слово *demon* перекладається українською мовою саме за допомогою транслітерації (демон), проте читається англійською мовою інакше [di:mən]).

в) калькування, або калька. Даний прийом при перекладі заміняє складові частини морфем їх лексичними відповідниками. Це дозволяє створити нове слово або поєднання в мові перекладу, що повністю або частково копіює структуру мовної одиниці оригіналу. Наприклад: *antichrist* — *антихрист*, *deacon* — *диякон*, *Jubilee* — *ювілей*. Буває і так, що транскрипція і калькування використовуються одночасно (*orthodox* — *ортодоксальний*).

г) конкретизація. Даний прийом відноситься до лексико-семантичних трансформацій, при яких заміняється слово або словосполучення мови оригіналу з більш широким значенням на відповідник з вузьким значенням мови перекладу, оскільки при прямому, буквальному перекладі сенс тієї чи іншої мовної одиниці буде втрачений без використання конкретного відповідника. Наприклад: *Ascension* — *Вознесіння* (а не *прихід*), *the Lord* — *Господь* (а не *господар*), *worship* — *почитання* (а не *поклоніння*). В деяких випадках важливо використати також прийом додавання, оскільки в мові

перекладу без контексту не буде зрозумілим те чи інше поняття (*the Creed* — *Символ віри*, *Providence* — *Боже провидіння*).

д) генералізація. Даний прийом відноситься до лексико-семантичних трансформацій, при яких замінюється слово або словосполучення мови оригіналу з вузьким значенням на відповідник з більш широким значенням мови перекладу, оскільки при прямому, буквальному перекладі сенс тієї чи іншої мовної одиниці буде втрачений без використання конкретного відповідника. Це перетворення є зворотним прийому конкретизації. Даний прийом можливо використовувати тоді, коли в мові перекладу відсутні конкретні поняття, які б були аналогічними до понять мови оригіналу. Наприклад: *robes* — *одяг*, *clergyman* — *священник*.

е) модуляція. Даний прийом відноситься до лексико-семантичних трансформацій, при яких замінюється слово або словосполучення мови оригіналу на відповідник мови перекладу, значення якого логічно виходить із значення одиниці мови оригіналу. Найчастіше значення співвіднесених слів в мові оригіналу і мові перекладу виявляються пов'язаними причинно-наслідковими відносинами, оскільки здійснюється заміна лексичної одиниці мови оригіналу одиницею мови перекладу. Семантична структура при використуванні даного прийому змінюється найбільше, тому всі або майже всі компоненти можуть бути змінені. Наприклад: *the Fall* — *зривопадіння*.

Щодо перекладу фразеологічних одиниць біблійного походження, теорія перекладу пропонує п'ять способів перекладу, вибір яких залежить від характеру фразеологічних одиниць та контексту твору: фразеологічний еквівалент, фразеологічний аналог, калькування, описовий переклад та контекстуальна заміна. Розглянемо кожний спосіб більш детально:

а) фразеологічний еквівалент. Даний спосіб перекладу має на увазі пошук образної фразеологічної одиниці в мові перекладу, яка повністю відповідає за змістом фразеологізму мови оригіналу. Фразеологічні еквіваленти можуть бути повними, тобто такими, які повністю повторюють лексичний склад і граматичну структуру фразеологічної одиниці мови

оригіналу, і неповними, тобто такими, які мають незначні лексичні або граматичні розбіжності (*the day of judgement* — *судний день, день страшного суду*).

б) фразеологічний аналог. Даний спосіб перекладу має на меті пошук образної фразеологічної одиниці в мові перекладу, яка за змістом є аналогічною фразеологічній одиниці в мові перекладу, але заснована на іншому образі. Вибір робиться на основі контексту, але чималу роль відіграє і творча індивідуальність перекладача (*Via Dolorosa* — *хресна дорога, скорботний шлях*).

в) калькування. Даний спосіб перекладу має на увазі дослівний переклад іншомовної фразеологічної одиниці. Цей спосіб перекладу використовується в разі відсутності еквівалента або аналога в мові перекладу, або неможливості використання еквівалента або аналога за умовами контексту твору. Фразеологічна одиниця, перекладена за допомогою калькування, є сталим фразеологізмом в мові перекладу (*a Roman had washed his hands* — *Рим умив руки*).

г) описовий переклад. Даний спосіб перекладу має на увазі передачу значення фразеологічної одиниці мови оригіналу вільним поєднанням слів у мові перекладу. Під час використання даного перекладацького прийому неминуча втрата образності і експресивної виразності фразеологічної одиниці оригіналу. До цього способу перекладач вдається тоді, коли неможливо використати жоден із проаналізованих вище способів перекладу (*it was the hour and the power of darkness* — *в ту саму годину, коли володарювала темрява*).

д) контекстуальна заміна. Даний спосіб має на увазі використання такої фразеологічної одиниці у мові перекладу, яка, хоч і не відповідає за значенням фразеологічній одиниці мови оригіналу, взятій ізольовано, проте з достатньою смисловою та стилістичною достовірністю передає її зміст у даному конкретному контексті. У такого фразеологізму немає ні еквівалента, ні аналога, а калькування виразу буде незрозумілим мовою перекладу, і

навіть описовий переклад навряд чи може бути застосований із стилістичних міркувань (*red clay of his race — на червоноземі роду Адамова*).

З урахуванням вищенаведеного, доходимо висновку, що при перекладі лексичних і фразеологічних одиниць може бути використана велика кількість прийомів і способів перекладу залежно від їх структури, походження мовних одиниць, контексту твору, мови перекладу та інше. Оскільки біблеїзмами можуть бути дуже різні слова і словосполучення, знайти єдиного підходу до їх перекладу не є можливим, однак можна встановити загальні тенденції до перекладу релігійної лексики і фразеології.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Християнство як світова релігія значно вплинуло і продовжує впливати на розвиток як поширених мов, так і тих мов, що розвиваються. Вплив Святого Письма можна помітити не лише в мовленні загальної більшості людей, але й в творчості багатьох письменників та поетів. Християнство загалом і зокрема Біблія є невід’ємними частинами повсякденного життя людини, вони займають першочергове місце в усіх сферах життя і світової науки, в тому числі в літературі та мові.

В сучасній лінгвістиці існує декілька підходів щодо відтворення поняття «біблеїзм». Деякі вчені дають цьому терміну широке визначення (О. М. Набока, Є. М. Верещагін, К. І. Болігер та інші). Інші під «біблеїзмом» розуміють лише фразеологічні одиниці (В. Г. Гак, В. М. Мокієнко та інші). З метою уникнення розбіжностей, в даній роботі термін «біблеїзм» використаний в найширшому його значенні і охоплює дві великі групи — лексичні та фразеологічні одиниці біблійного характеру. Проаналізувавши дослідження багатьох вчених, поняття «біблеїзм» можна розтлумачити, як мовну одиницю, яка має відношення як до Біблії і християнства загалом, так і до понять, що стосуються релігійного життя.

Так, вивчення мовних одиниць, що походять з Біблії, яке в свій час

проводилося Л. А. Булаховським, Н. М. Шанським, М. І. Костомаровим, І. В. Арнольд, А. В. Куніним, В. В. Верещагіним та іншими вченими, доповнилися новими дослідженнями як зарубіжних (К. Н. Дубровіна, В. В. Кабакчі, В. Г. Гак) так і вітчизняних вчених (О. М. Набоки, І. В. Браїлко, І. В. Бочарової, Н. В. Пуряєвої). Крім того, існує велика кількість класифікацій до кожної з цих груп за різними критеріями. Класифікацію лексичних біблеїзмів розробляли К. А. Тімофєєв, Г. Н. Скляревська, Н. В. Клімович, С. В. Булавіна, М. Е. Петухова, та інші. Над класифікацією фразеологічних біблеїзмів працювали А. Г. Назарян, Н. П. Матвєєва та інші. Критеріями класифікацій різних дослідників слугують різні ознаки (семантичні, структурні тощо).

Питання перекладу лексичних і фразеологічних одиниць біблійного походження не може бути вирішеним, оскільки при їх відтворенні може бути використана велика кількість прийомів і способів перекладу залежно від структури мовних одиниць, їх походження, а також від контексту твору, мови перекладу тощо. Оскільки біблеїзмами може виступати велика кількість лексичних і фразеологічних одиниць, єдиного підходу до їх перекладу немає, проте є можливим встановити загальні тенденції до перекладу лексики і фразеології біблійного походження.

РОЗДІЛ 2

ВІДТВОРЕННЯ ЗНАЧЕННЯ БІБЛЕЇЗМІВ Г. К. ЧЕСТЕРТОНА ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

2.1 Аналіз матеріалу дослідження

Джерелами мовного матеріалу для нашого дослідження слугували трактат «Вічна Людина» і роман «Куля і Хрест» за авторством Г. К. Честертон.

Г. К. Честертон, повністю Гілберт Кіт Честертон, був впливовим англійським письменником початку ХХ століття, відомим також своєю суперечливою особистістю. Результатами його плідної та різноманітної праці були журналістика, поезія, біографія, християнська апологетика, фентезі та детективна фантастика, він був також літературним та мистецький критиком.

Честертон сам говорив, що він «ортодоксальний» християнин і протягом життя дедалі більше ідентифікував цю позицію з католицизмом, врешті-решт перейшовши в католицизм англіканства Високої Церкви [Дуглас 1974]. Біографи визначили його наступником таких авторів, як Джон Генрі Ньюмен, Томас Карлайл, Метью Арнольд та Джон Раскін.

Навіть літературні критики і автори, котрі не погоджувались з поглядами Честертон, визнавали важливість таких його творів, як «Ортодоксія» та «Вічна Людина». Він був одним з небагатьох християнських мислителів, яким захоплюються і яких однаково цитують як ліберальні, так і консервативні християни, а також багато нехристиян.

Він перейшов з англіканства в римо-католицизм у 1922 році. Хоча він писав про християнство і раніше, в книзі «Ортодоксія» (1909) цей перехід додав змістовності його суперечливим написанням, зокрема в творі «Католицька церква та конверсія» (1926), в його щотижневій колонці "GK's

Weekly», та «Визнання та заперечення» (1934). Іншими творами, що виникли внаслідок його переходу до римо-католицизму, були «Св. Франциск Ассізький» (1923), трактат «Вічна людина» (1925), «Річ» (1929); також опублікована як «Річ: Чому я католик») і «Св. Тома Аквінський» (1933) [Кер 2011].

Як було зазначено вище, твори «Вічна Людина» і «Куля і Хрест» за авторством Г. К. Честертон були обрані для нашого дослідження, і саме з цих творів були відібрані лексичні і фразеологічні одиниці біблійного походження. Розглянемо дані твори більш детально.

«Вічна людина» — це християнська апологетична книга, написана Г. К. Честертоном, опублікована в 1925 році на захист християнської церкви. Цей твір складається здебільшого із філософських міркувань, які бувають дотепними, парадоксальними, подекуди захоплюючими. Письменник детально описав власну духовну подорож а також намагається проілюструвати духовну подорож людства або, принаймні, західної цивілізації. Письменник в трактаті показує, що християнство для нього — віра, яка відкидає песимізм, яка перебуває у злагоді з розумом, хоч і дивиться на світ іншими очима. Як стверджував сам автор, «завданням моєї книги було показати, наскільки невірними є звичні, вульгарні і невиразні уявлення про християнську віру». Г. К. Честертон закликає читача позбутися звичного стереотипного мислення, показує унікальність і парадоксальність християнства як неймовірного явища протягом світової історії та його впливу на розвиток людства.

«Куля і Хрест» — це одночасно фантастичний сатиричний роман, ексцентрична робінзонада, роман-диспут, роман-фейлетон, і найголовніше, рідкісний жанр християнської антиутопії. Перші розділи книги були написані в період з 1905 по 1906, перетворені на повну роботу і опубліковані в 1909 році. Початок роману включає дискусії про раціоналізм і релігію між професором Люцифером і монахом Михайлом. У цьому творі люди, які височіють над земним, перебувають під контролем поліції, яка уповноважена

давати «довідки про нормальність». У романі розповідається про пригоди двох жителів Британії — шотландського католика і шотландського ж переконаного атеїста, які викликали один одного на дуель через свої погляди і терплять всілякі переслідування з боку влади. При цьому герої постійно потрапляють у різні пригоди, зустрічаючи незвичайних людей, які являють собою певні номінальні типажі.

Творчістю Г. К. Честертон цікавляться і перекладають різними мовами по всьому світу. Існує два переклади твору «Вічна Людина» російською мовою — за авторством Н. Л. Трауберг та за авторством І. Косинського. На початку 2021 року вийшов українській переклад «Вічної Людини» за авторством Остапа Гладкого. Твір «Куля і Хрест» був перекладений російською мовою Н. Л. Трауберг, та на даний момент ще не перекладений українською мовою.

Перший переклад російською мовою було зроблено в 1963-1965 роках, перероблено самою Н. Л. Трауберг в 1990 році за видавництвом Chesterton G. K. The Everlasting Man. L., 1925. Коментарі до твору написані Л. Б. Сумм. Тоді ж був зроблений переклад твору «Куля і Хрест» за видавництвом Chesterton G. K. The Ball And The Cross. L., 1909.

Переклади за авторством Трауберг можна вважати кращими як з точки зору художньої достовірності, так і для розуміння біблеїзмів, адже перекладач цілком виправдано використовує конкретизацію біблійних понять, доповнюючи їх. Проте такий підхід дещо руйнує художній задум автора при перекладі, оскільки письменник не вдається до пояснень в оригіналі, і всі його біблеїзми дуже відрізняються рівнем відкритості і прямоти цитування Біблії. Трауберг намагається пояснити якомога більше біблеїзмів, навіть тоді, коли вони можуть бути лише ремінісценціями в оригіналі.

Другий переклад російською мовою було зроблено в 1989 році І. Косинським за видавництвом Chesterton G. K. The Everlasting Man. L., 1925. Даний переклад дещо гірший за переклад Л. Н. Трауберг, оскільки при

перекладі фразеологічних одиниць автор часто або опускає біблійний сенс, або копіює структуру тексту оригіналу без змін. Такий підхід іноді дозволяє зберегти зміст авторських біблеїзмів, які є лише референціями, а не прямими цитатами але іноді, незалежно від рівня обізнаності читача, дещо складніше зрозуміти натяки і ремінісценції, які навпаки були відкрито пояснені в перекладі за авторством Трауберг.

Переклад українською мовою за видавництва «Свічадо» був завершений наприкінці 2020 року за авторством Остапа Гладкого. Даний переклад тяжіє до буквального, а не художнього перекладу, часто опускаючи скриті біблійні референції та авторські біблеїзми. Оскільки більшість авторських фразеологізмів при перекладі було загублено, в нашій роботі було прийнято рішення не посылатись на даний переклад, а зробити власний переклад лексичних і фразеологічних одиниць задля більшого занурення в проблеми перекладу біблійних одиниць як таких.

Всі мовні одиниці біблійного походження були поділені на дві групи з точки зору їх структури: лексичні та фразеологічні біблеїзми. Методом суцільної вибірки із трактату «Вічна Людина» і роману «Куля і Хрест» було відібрано 300 одиниць християнської лексики та фразеології, які й підлягають більш ретельному розгляду в наступних частинах практичного розділу. Загальна кількість лексичних біблеїзмів — 210 одиниць, що складає 70% від усього корпусу вживаних письменником одиниць відповідного характеру. Загальна кількість фразеологічних біблеїзмів Честертон — 90 одиниць, що складає 30% від усього корпусу одиниць відповідного характеру.

Честертон у всіх своїх творах використовує порівняно велику кількість біблійних лексичних одиниць. Було прийнято рішення поділити лексичні одиниці на три великі групи, які в свою чергу поділяються на підгрупи.

До першої групи входять догматичні поняття; назви вищих сил та істот добра і зла; положення християнства, віровчення, терміни; лексичні одиниці на позначення історичних та легендарних фактів і подій, та лексичні одиниці,

пов'язані з життям Христа, його служінням, смертю і воскресінням; загальне воскресіння людей, вічне життя і та інше. Їх кількість складає 95 біблеїзмів (31.67% від усього корпусу біблійних одиниць), що робить дану групу найбільшою за кількістю серед усього пласту фразеологічних і лексичних біблеїзмів, та зокрема лексичних біблеїзмів.

До другої групи входять поняття церковного життя і поняття християнської моралі та етики, а саме лексичні одиниці на позначення церковнослужителів та осіб по відношенню до християнської віри; поняття, так чи інакше пов'язані з церковним життям: обряди, таїнства, церковні звичаї, ритуали; предмети, так чи інакше пов'язані з побутом церковнослужителів: одяг, частини храму; біблеїзми, що стосуються почуттів, дій, ознак, відносно до моралі християнства. Їх кількість складає 60 біблеїзмів (20% від усього корпусу біблійних одиниць), що робить дану групу найменшою за кількістю групою, порівнюючи з іншими групами лексичних одиниць.

До третьої групи входять антропоніми та агіоніми, тобто імена біблійних персонажів і святих людей; топоніми та агіотопоніми, тобто назви місцевостей, пов'язаних з Біблією та святі місця; назви свят, імена загальні. Їх кількість складає 75 біблеїзмів (25% від усього корпусу біблійних одиниць).

В творах, що були обрані для дослідження, письменник використав порівняно велику кількість фразеологічних біблеїзмів. Дані біблеїзми можна поділити на три групи: перша група — фразеологізми-словосполучення, кількість яких складає 50 біблеїзмів (16.67% від усього корпусу біблійних одиниць), що робить дану групу найбільшою серед фразеологічних біблеїзмів. Друга група — авторські біблеїзми, які або опосередковано цитують Біблію, тобто якимось чином змінені, або лише натякають на Біблію і біблійні сюжети. Їх кількість складає 30 біблеїзмів (10% від усього корпусу біблійних одиниць). Третя — цитатні, які прямо цитують Біблію. Їх кількість складає 10 біблеїзмів (3.33% від усього корпусу біблійних одиниць), що

робить дану групу найменшою за кількістю серед усього пласту фразеологічних і лексичних біблеїзмів, та зокрема фразеологічних біблеїзмів.

2.2 Особливості перекладу лексичних біблеїзмів Г. К. Честертон

2.2.1 Відтворення значення біблеїзмів, що означають базові християнські поняття. Метою цього підрозділу було вивчити та проаналізувати особливості перекладу лексичних біблеїзмів, які Г. К. Честертон, як проповідник ідей християнства, широко вживав в своїх творах. В першу підгрупу ми віднесли лексичні одиниці на позначення основних християнських понять та догматів. Це такі лексеми як *the Creed* — *Символ віри*; *Trinity* — *Трійця*; *the Crucifixion* — *Розп'яття*; *Cross* — *Хрест*; *Ressurrection* — *Воскресіння*; *prophet* — *пророк*; *prophecy* — *пророцтво*; *spirit* — *дух*; *miracle* — *чудо*; *Soul* — *Душа*; *Heaven, paradise* — *рай*; *Hell* — *Пекло*; *Fate* — *Доля*; *Blessing* — *благословення*; *martyr* — *мученик*; *eternity* — *вічність*; *anathema* — *анафема* тощо. Це найбільша, з виокремлених нами, за обсягом, група (всього 95 одиниць).

Наразі розглянемо саме поняття «догмат». У християнстві воно означає ту чи іншу теологічну істину, що містить вчення про Бога, створення світу тощо, яке Церква визначає як сталі і незаперечні твердження у віровченні. Основні поняття християнської церкви були сформовані ще в епоху семи Вселенських Соборів [Кох 1994]. Саме тому в різних мовах були поступово сформовані усталені відповідники, що робить проблему їх іншомовного відтворення більш простою. В більшості випадків вони передаються з англійської мови за допомогою еквівалентних відповідників (*Trinity* — *Трійця*, *Ressurrection* — *Воскресіння*, *Ascension* — *Вознесіння*).

Розглянемо наразі конкретні речення, приклади з твору:

...as already noted, that each was once **a divinity** as solitary as Jehovah or

Allah (The Everlasting Man, p.17)

...як уже зазначалося, кожен з них колись був **божеством** настільки самотнім, як Єгова чи Аллах.

Словник Коллінза визначає це поняття, як синонім до лексичної одиниці ‘God’, проте словник Merriam-Webster дає наступне тлумачення одиниці ‘divinity’: «істота, що має божественні властивості, за рангом нижче Бога, але вище людей» [Вебстер 2003, с. 114]. Як бачимо, переклад цієї одиниці українською мовою за допомогою словникового відповідника є вірним.

Однак навіть одиниці цієї підгрупи все ж інколи викликають певні труднощі при перекладі. Розглянемо конкретний приклад:

...*it is almost as if two great tools of the same timber, the divine and the human, had been in the hands of Providence* (The Everlasting Man, p.64).

...це майже так, ніби два чудові інструменти, зроблені з одного матеріалу, божественного та людського, були в руках **Провидіння Божого**.

Як бачимо, при відтворенні значення одиниці ‘Providence’ для посилення лексеми *Господньої опіки* було використане слово-уточнення «Божого». Справа у тому, що лексема ‘Providence’ настільки багатозначна, що її значення, використане у тексті, могло бути нереалізованим без перекладацького прийому конкретизації, тобто уточнення. Схоже рішення було використане також при перекладі лексеми ‘the Creed’ («Символ Віри»).

Перейдемо наразі до аналізу лексичних одиниць, позначаючих імена Бога. Відомим є той факт, що ім’я Бога у всіх християнських культурах має велику кількість номінацій, які виконують роль дескриптора до лексеми «Бог», тож у своїх творах Честертон продовжує цю традицію. Розглянемо ці лексичні одиниці і відповідно, способи їх англomовного відтворення. Для зручності аналізу ми розділили ці одиниці на 2 групи. В першу групу увійшли лексеми, які не представляють особливих перекладацьких труднощів через наявність їх еквівалентних відповідників у мові перекладу: *God* — Бог; *the Creator* — Творець; *deity* — божество; *Demiurge* — Деміург;

Logos — Логос; *Jehovah* — Эгова, Ягве;

Як бачимо, всі ці лексеми є однозначними словами, що мають стійкі, постійні та рівнозначні відповідники у мові перекладу, які зафіксовані в словниках.

Другу групу складають лексичні одиниці, які не мають однозначного еквівалентного відповідника у мові перекладу і потребують більш уважного підходу до адекватності їх перекладу. Розглянемо ці лексеми у конкретних прикладах:

...the Lord of Compassion seems to pity people for living rather than for dying (The Everlasting Man, p.113).

...Господь милосердний, здається, жаліє людей за те, що вони живуть, а не вмирають.

...when he began for the first time in all the ages to trace the lines of a form — and of a Face (The Everlasting Man, p 123).

...коли вперше за всі віки він почав простежувати лінії форми — і Лику Його.

Як бачимо, в обох реченнях переклад був здійснений за допомогою варіантного відповідника (або аналога), вибір якого часто залежить від контексту. Так, лексема ‘the Lord’, яка позначає загальне поняття англійською мовою і має велику кількість номінацій залежно від контексту («володар», «можновладець», «господар», «пан» тощо), в даному випадку була перекладена саме як «Господь», а при перекладі ‘Compassion’ («милосердний») була здійснена граматична трансформація, іменник змінився на прикметник, оскільки поширений в українській мові біблійний фразеологізм «Господь милосердний» граматично відрізняється від англійського відповідника. Ні, це не складні одиниці, що крім базового елемента мають в своєму складі ті чи інші дескриптори основної лексеми («Великий», «Небесний», «Милосердний» тощо). Ці одиниці були перекладені за допомогою кальки, або напівкальки. Такий перекладацький спосіб вживається тоді, коли в мові перекладу немає однозначного

відповідника.

Слід зазначити, що в багатьох випадках задля передачі ознаки сакральності для деяких слів використовуються написання з великої літери та означений артикль. Так, в другому реченні лексема ‘a Face’ була перекладена як «Лик», оскільки вона написана з великої літери для позначення абсолюта, як прийнято в монотеїстичних релігіях. Прикладом використання означеного артикля може слугувати лексична одиниця ‘the Creator’, в якій артикль *the* вказує на одиничний характер лексичної одиниці (Творець) і також пишеться з великої літери.

Честертон використовує наступні лексичні одиниці на позначення вищих сил, а саме надприродних істот: *Angels* — *ангели*; *Archangels* — *архангели*; *Cherubim* — *херувими*; *Demons* — *демони*; *Antichrist* — *Антихрист*. Всі вони не є складними для перекладу, оскільки мають точні відповідники в мові перекладу. Наприклад:

If all these things be the marks of Antichrist, the reign of Antichrist followed very rapidly upon Christ (The Everlasting Man, p. 71).

Якщо все це є ознаками Антихриста, то правління Антихриста дуже швидко послідувало за Христом.

У вузькому сенсі термін «антихрист», описаний в християнській есхатології, означає людину, противника Ісуса Христа, що видає себе за Месію, але що має «злу сутність». У широкому сенсі термін відноситься до всіх, хто виступає проти Христа і Євангелії або брехливо стверджує, що є самим Христом або Його представником, тому при перекладі важливо було написати цей біблеїзм з великої літери, щоб наголосити саме на вузькому значенні біблеїзму. Також був використаний прийом транслітерації.

Наступна група бібліїзмів — лексеми, що називають історичні факти, біблійні події, пов’язані з життям Христа. Ця група включає такі лексичні одиниці: *the Fall* — *гріхопадіння*, *tabernacle* — *скинія*, *Ark* — *Ковчег Ноя*, *the Flood/Deluge* — *Всесвітній потоп* тощо). Розглянемо деякі з них на конкретних прикладах:

...these men were conscious of **the Fall** if they were conscious of nothing else (The Everlasting Man, p. 25);

...ці люди усвідомлювали **гріхонадіння**, якщо не усвідомлювали нічого іншого;

...as for the general view that the Church was discredited by the War—they might as well say that **the Ark** was discredited by **the Flood** (The Everlasting Man, p. 30).

...що стосується загальної точки зору, що Церква була дискредитована війною, то вони також могли б сказати, що **Ковчег Ноя** був дискредитований **Всесвітнім потопом**.

Як бачимо, при перекладі дані лексичні одиниці отримують більш вузьке значення і доповнені задля уточнення біблійного змісту, іншими словами був використаний прийом конкретизації.

2.2.2 Переклад біблеїзмів, пов'язаних з життям церкви. В цю групу ми віднесли лексичні біблеїзми на позначення церковнослужителів, церковні звичаї, предмети, пов'язані з богослужінням, почуття та психологічні стани тощо. Розпочнемо з одиниць на позначення церковнослужителів. Дана група включає такі лексичні одиниці: *archbishop* — *архієпископ*; *parson* — *парох (настоятель, пастор)*; *bishop* — *єпископ*; *Shepherd* — *Пастор*; *deacon* — *диякон*; *clergyman* — *священнослужитель*; *missionarie* — *місіонер*; *priest* — *священник* тощо. Більшість з цих термінів мають усталені словникові відповідники, однак розкол християнства на окремі деномінації зумовив відмінності в назвах їх ієрархічних чинів.

Так, якщо греко-католики та римо-католики мають схожу систему, цього не можна сказати про протестантів. Розглянемо деякі приклади: в православ'ї та католицтві, наприклад, словом *deacon* позначають церковний чин, в той час як в протестантстві — церковну посаду. Іншим прикладом може слугувати лексична одиниця *patriarch* — *patriarch*. В даному випадку

розходження існують не тільки з протестантським, але й з католицьким терміном. В православ'ї це найвищий духовний сан, верховний голова церкви; в католицтві — титул, що надається Папою Римським.

Загальноприйнятим відповідником православної одиниці *преподобний* є *venerable*. Це католицький аналог, який також позначає чин святості, хоч і не тотожній, адже в православ'ї він скоріше є загальним найменуванням святих подвижників, а не ступенем святості.

Розглянемо наразі приклади в тексті творів:

*If a **parson** had casually observed that the Flood was ante-diluvian, it is possible that he might be a little chaffed about his logic. If a **bishop** were to say that Adam was Preadamite, we might think it a little odd* (The Everlasting Man, p.105).

*Якби **пастор** випадково помітив, що Всесвітній Потоп був допотопним, можливо, він був би трохи роздратований своєю логікою. Якби **єпископ** сказав, що Адам був преадамітом, ми могли б подумати, що це трохи дивно.*

При перекладі лексичної одиниці 'parson', яка має декілька еквівалентів (пастор, пастир, плебан, священник) для розуміння контексту не було різниці, який саме еквівалент обрати для перекладу. Тому було вирішено обрати еквівалент, найбільше схожий до оригіналу за конструкцією — «пастор». Загалом, всі назви церковнослужителів, що були використані в творі, мають україномовні еквіваленти, тому труднощів при перекладі виявлено не було.

Наразі зупинимось на біблеїзмах, пов'язаних з богослужінням, а саме назви одягу, предмети тощо: *mitre* — *митра*; *tiara* — *тіара*; *pentacle* — *пентакль*. Розглянемо приклад:

*...that **mitres** and **tiaras** were like the horns or crests of antediluvian creatures* (The Everlasting Man, p. 26);

*...що **митри** та **тіари** були схожі на роги чи гребені допотопних істот;*

Як бачимо переклад даних лексичних одиниць не складає труднощів, оскільки лексеми на позначення церковного начиння в основному перекладались за допомогою транслітерації. Справа в тому, що вони в обох мовах відтворюють грецькі терміни.

Наразі проаналізуємо біблеїзми на позначення почуттів, психологічних станів тощо (*sympathy* — співчуття; *charity, mercy* — милосердя; *compassion* — милість; *pity* — жаль, *passion* — пристрасть, страсть; *remorse* — докори сумління; *pride* — гординя, пиха; *humility* — смирення, покірність; *virtue* — добродієність; *repance* — покаєння; *blasphemy* — богохульство, блюзнірство; *worship* — поклоніння, почитання, шанування та ін.)

Розглянемо деякі приклади в контексті твору:

*...thinking about **the worship** of Chris* (The Everlasting Man, p. 48).

*...думати про **почитання** Христа.*

Лексична одиниця ‘worship’ має декілька значень залежно від контексту, але найбільш вживаним є значення «поклонятися». В даному ж випадку при перекладі було використано еквівалент «почитати», оскільки в православній традиції прийнято не поклонятися іконам, Христу, святым та ін. а почитати, шанувати їх. Наприклад термін «почитання (шанування) святих» — прийняте в більшості християнських конфесій вчення щодо вчинення почестей по відношенню до святих, а також молитовне звернення до них.

*...I do not believe that **worship** necessarily begins with **passion*** (The Everlasting Man, p. 175);

*...я не вірю, що **поклоніння** обов'язково починається з **пристрасті**;*

В даному прикладі ми можемо бачити, що лексичну одиницю ‘worship’ доречно перекласти саме використавши її найбільш вживане значення «поклонятися». Проте лексична одиниця ‘passion’ в деяких випадках може викликати труднощі при перекладі. Справа в тому, що фразеологічний біблеїзм *Passion of the Christ* позначає сукупність подій, які принесли Ісусу Христу фізичні і духовні страждання в останні дні і години його земного життя, тому в таких випадках лексична одиниця ‘passion’,

набуваючи біблійного змісту, може мати зовсім інше значення — «страждання».

Щодо біблійної лексеми ‘pride’, яка має словниковий відповідник «гордість», то на наш погляд, її слід перекласти за допомогою не еквівалентного, а функціонального відповідника «гординя» або «пиха», щоб зберегти біблійний сенс цієї одиниці.

2.2.3 Переклад біблеїзмів-власних імен. В цьому параграфі розглянуті способи відтворення біблійних власних назв. Це антропоніми — імена біблійних персонажів і святих людей (*Job, David, Adam, Pilat*); та топоніми — назви місцевостей, пов’язаних з Біблією (*Babylon, Bethany, Jordan, Sodom and Gomorrah*).

Певні проблеми при перекладі власних назв зумовлені тим, що їх відносять до релігійних реалій і відтак значення їх одиниць передаються у найбільш оптимальний спосіб, а саме за допомогою транскрипції та транслітерації. Транскрипція передбачає внесення у текст перекладу відповідної одиниці за допомогою графічних засобів мови перекладу з максимально наближеною до оригіналу фонетичною формою. Однак у чистому вигляді транскрипція застосовується рідко, вона частіше комбінується з графічним образом вихідної одиниці, тобто з транслітерацією.

Слід однак пам’ятати, що в залежності від перекладу одних і тих же імен існує ряд розбіжностей у їх написанні. Це можна пояснити впливом різних традицій (західної та східної) у транслітеруванні деяких літер. Розглянемо приклади: *Abraham* — *Авраам*, *Moses* — *Моїсей* ; *Job* — *Йов*; *Caiaphas* — *Каяфа*; *David* — *Давид*; *Micah* — *Міхей*; *Malachi* — *Малахія*. Розглянемо приклади україномовного відтворення імен в контексті твору:

We feel as if we knew what David and Isaiah felt like, ... The very sins that snatched away Helen or Bathsheba have passed into a proverb of private human weakness, of pathos and even of pardon (The Everlasting Man, p. 32).

Ми відчуваємо себе так, ніби знаємо, що відчували Давид або пророк Ісайя, ...Ті самі гріхи, пов'язані з іменами Святої Олени і Вірсавії, стали для нас прикладами пробачної і навіть зворушливої людської слабкості

Деякі приклади дещо відрізняються в написанні від англомовних (*Julian the Apostate* — Юліан Відступник; *St. Thomas Aquinas* — Тома Аквінський), але саме так вони перекладені в україномовній Біблії, і треба зауважити, що знання біблійного контексту при перекладі імен є необхідним. Так, не знаючи релігійного контексту, ім'я 'Thomas Aquinas' («Тома Аквінський») може буде невірно перекладено, як «Томас», що буде грубою помилкою.

Деякі імена мають два еквіваленти українською мовою: *Bathsheba* — Вірсавія (Ветсавія); *Athanasius* — Афанасій (Аманасій); *St. George* — Святий Георгій (Юрій). Розглянемо приклад:

We shall have again a glimpse of St. George; the more glorious because St. George is not riding on the horse, but rather riding on the dragon (The Everlasting Man, p. 164).

Ми знову побачимо Святого Георгія; навіть більш славного, тому що Святий Георгій не їздить на коні, а скоріш літає на драконі.

Оскільки обидва еквіваленти «Георгій» і «Юрій» є однаково поширеними українською мовою, переклад даної лексичної одиниці виявився спірним. Було прийнято рішення використати еквівалент «Георгій», тому що, по-перше, латиницею це ім'я пишеться 'Georgious', що є прямим відповідником до імені «Георгій», і по-друге, цей християнський святий мученик ще відомий, як «Георгій побідоносець» (поширене калькування з російської мови).

При перекладі наступних імен, пов'язаних з Біблією, була також надана одиниця-дескриптор, оскільки україномовному читачеві може бути не зрозуміло, про кого саме йде мова в контексті твору: *Herod* — Цар Ірод (І Великий); *Judah* — Юда Іскаріот; *Helen* — Свята Олена; *Martha* — Свята Марта; *Mary* — Свята Марія; *Peter* — апостол Петро; *St. Michael* —

архангел Михаїл; *Elijah* — пророк Ілля; *Isaiah* — пророк Ісаїя. Розглянемо приклад відтворення імен в контексті твору:

*We feel as if we knew what **David** and **Isaiah** felt like, ... The very sins that snatched away **Helen** or **Bathsheba** have passed into a proverb of private human weakness, of pathos and even of pardon* (The Everlasting Man, p. 32).

*Ми відчуваємо себе так, ніби знаємо, що відчували **Давид** або **пророк Ісайя**, ...Ті самі гріхи, пов'язані з іменами **Святої Олени** і **Вірсавії**, стали для нас прикладами пробачної і навіть зворушливої людської слабкості.*

Так ми бачимо, що одні імена прямо відсилають до Біблії, в той час як інші мають бути доповнені, оскільки одні і ті ж самі імена носили декілька людей, пов'язаних з християнством. Наприклад, ім'я Юда є поширеним в Біблії (Юда (4-ий син Якова (Ізраїля) від Лії), Юда Іскаріот, Юда Тадеїв, Юда Макавей тощо), тому до імені *Юда* в тексті твору не було надано дескриптор, оскільки з контексту можна побачити, що Г. К. Честертон має на увазі Юду — родоначальника покоління Юди, що утворив «плем'я Юдине» Ізраїльського народу, і за біблійною традицією це ім'я не потребує одиниці-дескриптора:

*It was already a world-wide success, when the princes of Tyre would hardly have troubled to notice that one of their princesses had condescended to marry the chief of some tribe called **Judah*** (The Everlasting Man, p. 42);

*Це уже був всесвітній успіх, коли князі Тиру навряд чи потурбувалися б, помітивши, що одна з їхніх принцес погодилася вийти заміж за вождя якогось племені на ім'я **Юда**;*

Треба зауважити, що посилення на Юду Іскаріота є куди більш поширеним через те, що він зрадив Ісуса Христа, і здав його за 30 срібняків. Тому якби письменник мав на увазі саме його, було б необхідним додати дескриптор «Іскаріот».

Деякі імена мають еквіваленти українською мовою, які дещо відрізняються від мови оригіналу: *St. John the Evangelist* — Іван Богослов; *St. Augustine* — Блаженний Августин. Розглянемо приклад:

A bishop of Rome writes claiming authority in the very lifetime of St. John the Evangelist (The Everlasting Man, p. 158);

Єпископ Риму пише, що претендує на владу ще за життя Івана Богослова;

Переклад даної мовної одиниці не складає труднощів, оскільки українською мовою ми маємо точний відповідник, який тим не менш відрізняється від оригінального, тому перекладений за допомогою аналога «Богослов». Оскільки Іван написав одну з Євангелій, а саме четверту, його прийнято називати «Євангелістом» англійською мовою, проте «Богословом» українською мовою його називають з іншої причини. Вчення апостола Івана про «Слово, яке стало тілом» (від Івана 1:14), вплинуло на суперечку про «Боголюдську природу Господа Ісуса Христа». Воно стало одним із вирішальних свідчень, на підставі яких патери III і IV Вселенських Соборів (відбулися в 431 і 451 рр. відповідно) стали стверджувати, що Ісус Христос є «одночасно істинний Бог і істинна Людина, і що ці дві природи — Божественна і людська — присутні в Ньому одночасно: «нероздільно, нерозлучно і незмінно» [Зізіулас 2005, с. 416] .

Лексичними одиницями, різні еквіваленти яких пропонує Г. К. Честертон, є ім'я і титули Ісуса Христоса: *Jesus — Ісус; Jesus Christ — Ісус Христос; Christ — Христос; Jesus of Nazareth — Ісус із Назарета* тощо.

Щодо топонімів, то їх значення також у своїй більшості передається за допомогою транслітерації: *Babylon — Вавилон; Bethany — Віфанія; Jordan — Йордан; Sodom and Gomorrah — Содом і Гоморра; Calvary — Голгофа* тощо. Розглянемо приклади назв місцевостей в контексті твору:

*We do not know what strange spiritual atmosphere or spiritual insight led him to sink **Bethsaida** lower in the pit than **Sodom*** (The Everlasting Man, P. 84).

*Ми не знаємо, яка така духовна проникливість, таке духовне середовище змусило його ставити тиху **Віфсаїду** нижче **Содому**.*

Ми бачимо, що переклад назв місцевостей не складає труднощів, оскільки кожний з них має відповідник українською мовою і перекладається

за правилами транслітерації, хоча іноді переклад деяких назв місцевостей дещо відрізняється від їх англомовних відповідників. Так, цікавою для перекладу є лексична одиниця *Calvary*, яка має відповідник Голгофа (Голгота). Грецькою мовою вона пишеться ‘Γολγοθᾶ’ та перекладається як «Череп» і використовується на позначення місця поза Єрусалимом, де був розп’ятий Ісус. Проте у канонічних Євангеліях на позначення цього місця використовується термін «Краніон» (Κρανίον), який часто перекладається як «Череп» англійською мовою, але точніше означає *Cranium* (частина черепа, що охоплює мозок). Латиною він перекладається, як *Calvariae Locus*, від якого походить англійський термін *Calvary*.

При перекладі лексичних одиниць на позначення свят також були використані еквіваленти українською мовою. Кожний з прикладів має декілька еквівалентів:

Christmas — Різдво (Різдво Христове, Різдво Господнє); *Pentecost* — День Святої Трійці (П’ятидесятниця, День Зіслання Святого Духа, Зелена неділя). Розглянемо приклад в контексті твору:

No, if the “ecclesiastical and dogmatic system” is as old as Pentecost it is as old as Christmas (The Everlasting Man, p. 98).

Ні, якщо «церковники і догматики» такі старі, як День Святої Трійці, вони так само старі, як Різдво Христове.

День Святої Трійці (П’ятидесятниця, День Зіслання Святого Духа, Зелена неділя) — 50-й день після Великодня, коли на апостолів, присутніх в Сіонській світлиці, зійшов Святий Дух (від Деяна, 2:1,3). Незважаючи на те, що в українській мові є багато еквівалентів, при перекладі було використано найпоширеніший, найбільш класичний еквівалент — «День Святої Трійці», оскільки «Зелена неділя» є народним поняттям, «День Зіслання Святого Духа» є традиційно-релігійним поняттям, а «П’ятидесятниця» не є вживаним еквівалентом українською мовою.

Загалом лексичні одиниці біблійного походження в творах Честертона мають першорядне значення. Він використовує визначну кількість різних

лексичних біблеїзмів. Багато з них викликають як перекладацький інтерес, так і труднощі при перекладі, які були розібрані вище на прикладах. Під час перекладу важливо було не тільки використовувати еквіваленти і аналоги, але і доповнювати деякі поняття задля адекватності перекладу, використовувати калькування, транслітерацію, модуляцію та інші перекладацькі прийоми. Було розглянуто три великі групи біблеїзмів: догматичні поняття; поняття церковного життя та християнської моралі і етики; антропоніми і топоніми, їх підгрупи, загальні назви і свята.

2.3 Особливості перекладу фразеологічних біблеїзмів Г. К. Честертон

2.3.1 Переклад фразеологічних біблеїзмів-словосполучень. В даному розділі ми проаналізуємо фразеологічні словосполучення залежно від їх структури і труднощі при їх перекладі. Ці мовні одиниці насамперед є незмінними релігійними поняттями. Треба зауважити, що переклад фразеологічних зворотів на перший погляд не складає труднощів, з тої причини, що Біблія є універсальним джерелом для фразеології багатьох мов, але інколи в різних мовах закріплюються різні фразеологізми, і перекладачу доводиться шукати інший біблеїзм у мові перекладу для того, щоб передати значення оригіналу.

За структурою фразеологічні біблеїзми поділяються на субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні та прийменникові.

Наразі розглянемо субстантивні фразеологізми. До цієї підгрупи належать: іменник + іменник (*Jesus Christ*); іменник у родовому відмінку + іменник (*a Galilean teacher*); іменник + іменник у множині (*Apostle Figures*); іменник + прийменник + іменник (*Book of Jubilees*); іменник + сполучник + іменник (*Sodom and Gomorrah*); прикметник + іменник (*The Holy Family*); іменник + підрядне речення (*miracles, that ushered in with unthinkable thunders*

in all the seven heavens).

До дієслівних фразеологізмів належать: дієслово + іменник (*worship saints*); дієслово + підрядне речення (*may be, that each was once a divinity as solitary as Jehovah or Allah*).

До ад'єктивних фразеологізмів належать: прикметник + сполучник + прикметник (*meek and mild*); (as) + прикметник + (as) + іменник (*as ritualistic as the seven-branched candlestick*).

До адвербіальних фразеологізмів належать: прийменник + іменник (*for God*); прикметник + іменник + (or) + іменник (*alone demigod or deamon*).

До прийменникових фразеологізмів належить всього один спосіб відтворення: прийменник + іменник + прийменник (*for the sake of*).

Наразі розглянемо приклади фразеологізмів-словосполучень, які викликають перекладацький інтерес. Більшість з них належить до підгрупи субстантивних фразеологізмів:

*Is there any need to repeat and spin out the story of how the tragedy trailed up the **Via Dolorosa*** (The Everlasting Man, p. 133).

*Чи є взагалі потреба повторювати і затягувати історію про те, яка трагедія пройшла **Хресною дорогою**.*

З латини *Via Dolorosa* перекладається як «хресна дорога», «скорботний шлях». Також іноді передається за допомогою транслітерації — *Via Долороза*. Це дорога, яку Ісус Христос пройшов на Голгофу. Задля адекватного перекладу було вирішено обрати саме даний еквівалент (аналог), оскільки він найбільш підходить до граматичної і лексичної конструкції речення.

Велика кількість біблеїзмів, які є назвами творів, пов'язаних з християнською вірою, мають прямі відповідники українською мовою: *Book of Job* — *Книга Йова*; *the Old Testament* — *Старий Завіт (Заповіт)*; *Fourth Gospel* — *Четверте Євангеліє*; *the New Testament* — *Новий Завіт (Заповіт)*; *the doctrine of the Sacrament* — *вчення про Таїнство*; *the Parable of the Prodigal Son* — *Притча про блудного сина*; *the Sermon on the Mount* — *Нагірна Проповідь*; *the Book of Jubilees* — *Книга Ювілеїв*. Розглянемо

приклад:

*No modern critic in his five wits thinks that the preacher of **the Sermon on the Mount** was a horrible half-witted imbecile* (The Everlasting Man, p. 112).

*Жоден сучасний критик у своїй великій розумності не думає, що проповідник **Нагірної проповіді** був жахливим безглуздим імбецилом.*

При перекладі даного фразеологізму було здійснено граматичну трансформацію (буквально можна перекласти як «Проповідь на Горі»). Оскільки назви творів, пов'язаних з Біблією мають прямі відповідники, їх переклад не викликає труднощів.

*...the child and mother and father and has the name of **the Holy Family*** (The Everlasting Man, p. 21).

***Святе сімейство** — Дитина, Мати і Батько.*

Автор говорить про Ісуса Христа, його мати Марію і Йосипа Обручника. Було здійснено калькування. В даному випадку, і подібних до цієї фразеологічної одиниці ('Twelve Apostles', 'the Communion of Saints') випадках, проблем при перекладі виявлено не було, адже і без пошуку еквівалентів при дослівному перекладі сенс залишається однаково біблійним. Проте прості, на перший погляд, мовні одиниці можуть викликати труднощі при перекладі:

*The first is the fact that **original sin** is really original* (The Everlasting Man, p. 64).

*По-перше, той факт, що **первородний гріх** справді є первородним.*

Поняття «первородний гріх» є універсальним, як і деякі інші фразеологічні одиниці, які структурно є поєднаннями прикметника з іменником ('the Blessed Virgin', 'the Unjust Steward', і т.д.), тому було здійснено калькування виразу. Однак, прикметник *original* в англійській мові в першу чергу має значення «первісний», «початковий», і якщо перекладач не знається на біблійних поняттях, при перекладі даної мовної одиниці для нього буде неможливим адекватно донести біблійний зміст. Якщо ж перекладач добре розуміється на біблеїзмах і може побачити біблійний

контекст або референцію, для адекватного перекладу треба буде лише знайти еквівалент біблеїзму українською мовою.

*It has had too much of eternity, in the sense that it has not had enough of the hour of death and **the day of judgement** (The Everlasting Man, p. 107).*

*У неї було занадто багато вічності, вона не знає смертної години або **Страшного суду**.*

Алюзія ‘the day of judgement’ (судний день) означає «кінець світу». Вираз «судний день» використовується в християнській традиції для позначення останнього дня людства, коли Христос «прийде у славі Своїй і всі святі ангели з Ним» (від Матвія 25:31), щоб судити живих і мертвих. В есхатології авраамічних релігій цей біблеїзм означає останній день існування світу, коли над людьми з метою виявлення праведників і грішників Богом буде здійснений останній «страшний суд». В даному прикладі, щоб адекватно і зрозуміло перекласти біблеїзм, було використано еквівалент «страшний суд», який найчастіше використовується в українській мові, а не прямий переклад «судний день». Тобто в даному випадку біблеїзм має декілька еквівалентів, і був обраний найбільш поширений.

*It might very well have been true that a **Galilean teacher** taught things natural to a Galilean environment; but it is not (The Everlasting Man, p. 77).*

*Цілком могло бути правдою, що **Галилеянин** навчав природним, для середовища Галілеї, речам; але це не так.*

В даному прикладі за допомогою прийому граматичної трансформації було уточнено біблеїзм, який україномовному читачеві знайомим саме за таким перекладом.

2.3.2 Переклад авторських біблеїзмів. Авторські біблеїзми є непрямими, ситуативними модифікованими одиницями, які мають опосередковане відношення до Біблії. Деякі з них є лише референціями та алюзіями та тему Біблії, які автор використовує для опису того чи іншого

персонажа або явища. Дані біблеїзми або натякають на біблійний сенс без прямого, буквального значення, або так чи інакше змінені при цитуванні за допомогою заміни компонентів, вклинювання, умовчання, та інше. Треба зауважити, що майже кожний переклад авторських біблеїзмів викликає труднощі, тому що спочатку перекладачеві треба зрозуміти біблійну аналогію, іноді приховану настільки, що з першого погляду при перекладі її можна не помітити, а потім донести цей біблійний зміст фразеологізму читачеві так, щоб йому було зрозуміло біблійну аналогію, при цьому не перетворюючи авторський біблеїзм на прямий, тобто уникаючи цитування, що було б неканонічним до оригіналу. Чим більш невизначеним і нечітким є біблеїзм, тим важче його адекватно перекласти. Також важливо, по можливості, зберегти суть фразеологічну біблеїзму, яка була вкладена в одиницю автором. Це означає, що якщо це прихований біблеїзм, то треба зрозуміти, наскільки можливо і доцільно уточнити або доповнити ту чи іншу фразеологічну одиницю україномовному читачеві, щоб людина з певним рівнем обізнаності змогла побачити біблійний зміст. На жаль, в деяких випадках при перекладі авторських біблеїзмів перекладач або нечітко передає, або зовсім опускає біблійні референції, що робить неможливим навіть для обізнаного читача зрозуміти ту чи іншу алюзію або референцію на Біблію.

Спочатку розглянемо приклади, коли автор майже повністю цитує Біблію, але змінює граматичну конструкцію, займенники або слова:

*We say not lightly but very literally, that **the truth has made us free*** (The Everlasting Man, p. 119).

*Ми говоримо не легковажно, а дуже буквально, що **істина зробила нас вільними**.*

Автор посилається на текст Біблії (від Івана 8:31-32), а саме на цитату Христа: “If you abide in my word, you are truly my disciples, and you will know the truth, and the *truth will set you free.*” (Як у слові Моїм позостанетеся, тоді справді Моїми учнями будете, і пізнаєте правду, *а правда вас вільними*

зробить!) Автор змінює «will set you free» на «has made us free». При перекладі даного уривку також була змінена граматична конструкція. Щоб зауважити на біблійному сенсі, вираз 'the truth', що найчастіше перекладається як «правда», було змінено на еквівалент «істина», тобто було використано прийом конкретизації задля передачі біблійного змісту даної мовної одиниці. Обізнаному на біблійній тематиці перекладачеві буде не важко побачити в контексті твору змінені цитати з Біблії і адекватно перекласти їх.

Розглянемо інші приклади, де було змінено граматичну конструкцію цитат з Біблії:

...*mighty hunters before the Lord* (The Everlasting Man, p. 9). В Біблії: “*a mighty hunter before the LORD*” (Genesis 10:9).

...*дужими мисливцями перед Господнім лицем*. В Біблії: «*дужий мисливець перед Господнім лицем*» (Буття 10:9).

...*and by His fruits we should know Him* (The Everlasting Man, p. 112). В Біблії: “*by their fruits ye shall know them*” (Matthew 7:15–20).

...*i по Його плодах ми пізнаємо Його*. В Біблії: «*По їхніх плодах ви пізнаєте їх*» (від Матвія 7:15-20).

...*the very hairs of his head were all numbered* (The Everlasting Man, p. 21). В Біблії “*But the very hairs of your head are all numbered*” (Luke 12:7).

...*навіть волосся на його голові було пораховане все*. В Біблії: «*Але навіть волосся вам на голові пораховане все*» (від Луки 12:7).

'In the beginning God created heaven and earth' (The Everlasting Man, p. 11). В Біблії «*In the beginning God created the heaven and the earth*» (Genesis 1:1).

«*На початку Бог створив небо і землю*». В Біблії: «*На початку Бог створив небо і землю*» (Буття 1:1).

...*the meek shall inherit the earth*... (The Everlasting Man, p. 184). В Біблії “*the meek are blessed, for they shall inherit the earth, and not be rooted out*”

of it” (Matthew 5:5).

...*лагідні впадкують землю...* В Біблії: «*Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони*» (Від Матвія 5:5).

В наступному прикладі письменником вже було замінено лексичну одиницю при цитуванні Біблії:

The Peter whom popular Church teaching presents is very rightly the Peter to whom Christ said, 'Feed my lambs.' (The Everlasting Man, p. 169).

Апостол Петро, популярне церковне вчення якого представляється вище, — це той Петро, якому Христос сказав: «Паси ягнята Мої».

Автор посилається на текст Біблії від Івана 21:17, а саме на слова Христа до Петра: “Feed my *sheep*” («Паси ягнята Мої»). Замість слова ‘sheep’ автор використовує схожий за змістом варіантний еквівалент ‘lambs’. При перекладі було використано пряме цитування із Біблії українською за перекладом Огієнка, тобто було прийнято рішення використати немодифікований еквівалент україномовної Біблії. Оскільки англійською мовою дана референція може бути зрозумілою тому, що лексичні одиниці ‘sheep’ і ‘lambs’ є синонімами, то українською мовою вони такими не є. Якщо змінити їх при перекладі українською таким же чином, біблійний зміст може стати незрозумілим україномовному читачеві, і біблійна референція може бути втрачена.

Розглянемо інші приклади, де було замінено одне або декілька слів при цитуванні Біблії:

...*a generation of vipers* (The Everlasting Man, p. 75). В Біблії: “You snakes! You *brood* of vipers! How will you escape being condemned to hell?” (Matthew 23:33).

...*род гадючий*. В Біблії: «О змії, о роде гадючий, як ви втечете від засуду до геєни?» (Від Матвія 23:33).

...*the prince of the world*; (The Everlasting Man, p. 190). В Біблії: “And concerning judgment, because the *ruler* of *this* world has been judged” (John 16:11).

...**князь цього світу**; В Біблії: «А про суд, що засуджений князь цього світу. Він доведе, що є Божий суд, бо правителя світу цього вже засуджено» (від Івана 16:11).

...**to eat him and drink his blood** (The Everlasting Man, p. 158). В Біблії “Those who eat *my flesh* and drink *my blood* abide in me...” (John 6:56).

...**дозволила їм їсти його і пити його кров**. В Біблії: Хто *тіло* Моє *споживає* та кров Мою п’є, той в Мені перебуває, а Я в ньому (Від Івана 6:56).

...**possessed of devils**... (The Everlasting Man, p.83). В Біблії: “You are *demon-possessed*,” the crowd answered. “Who is trying to kill you?” (John 7:20).

...**одержимим дияволами**... В Біблії (Народ відповів: Чи Ти *демона* маєш? Хто Тебе хоче вбити? (Від Івана 7:20).

Розглянемо приклади, коли автор лише натякає на біблійні сюжети прямо не цитуючи їх. В наступному прикладі автор посилається на сюжет Біблії опосередковано, не називаючи персонажів:

...**the shepherds and the kings and that other king who warred upon the children** (The Everlasting Man, p. 38).

... **пастухів і королів та іншого царя, який воював проти немовлят.**

В даному випадку автор посилається на біблійний сюжет про царя Ірода, який наказав своїм воїнам повбивати всіх немовлят у Віфлеємі та навколишніх місцях через те, що мудреці розповіли Іроду, що Ісус, який згодом народиться у Віфлеємі, буде царем. Ірод хотів, щоб царем був лише він (Then Herod, when he saw that he was mocked of the wise men, was exceeding wroth, and sent forth, and *slew all the children* that were in Bethlehem... (Спостеріг тоді Ірод, що ті мудреці насміялися з нього, та й розгнівався дуже, і послав *повбивати* в Віфлеємі й по всій тій околиці *всіх дітей від двох років і менше*, за часом, що його в мудреців він був випитав (Від Матвія 2:16). При перекладі було використано прийом конкретизації, тобто замінено узагальнене і неточне до біблійного сенсу слово ‘children’ (дітей) на ‘infants’ (немовлят), оскільки в біблійному сюжеті Ірод наказав

вбити саме дітей до 2-х років, тобто загалом немовлят. Цей мовний еквівалент дозволив зробити переклад адекватним. Так як автор вирішив не уточнювати, про якого саме царя йде мова, і яким чином він воював проти немовлят, при перекладі не було використано додавання або експлікацію.

Розглянемо інші приклади опосередкованих біблеїзмів, де при перекладі задля кращого розуміння були здійснені зміни:

*For it was not the message blazed on the **Babylonian wall**, that one king was **found wanting** or his one kingdom given to a stranger* (The Everlasting Man, p. 103).

*Тому, що це не був напис, подібний до того, що з'явився на **Вавилонській стіні** і свідчив про те, що цар виявився **недостойним**, а його царство віддано чужоземцеві.*

У фразеологізмі *found wanting* (букв. знайдений недостатнім) була здійснена конкретизація (виявився недостойним). Також був здійснений прийом калькування (Вавилонська стіна) і граматична трансформація речення. Цей біблеїзм посилається на історію пророка Даниїла, який пояснив значення напису на стіні палацу вавилонського царя Валтасара: “Suddenly the fingers of a human hand appeared and wrote on the plaster of the wall, near the lampstand in the royal palace. The king watched the hand as it wrote” (Daniel 5:5). «Негайно ж з'явилися пальці людської руки, які стали писати на штукатурці стіни царського палацу, поряд зі світильником» (від Даниїла 5:5).

*It were better to **rend our robes with** a great cry against **blasphemy**, like **Caiaphas in the judgement**, or to lay hold of **the man** as a maniac possessed of devils...* (The Everlasting Man, p. 173)

*Краще б роздерти на собі одяг, взиваючи проти богохульства, як **Кайафа на суді**, або вважати Христа одержимим дияволами...*

У фразеологізмі ‘to rend our robes’ (досл. роздерти наші халати) була здійснена генералізація «роздерти на собі одяг», лексичну одиницю ‘the man’ було конкретизовано до «Христа». Також був здійснений прийом калькування (Каяфа) і граматичної трансформації речення. Лексична

одиниця ‘blasphemy’ може мати кілька еквівалентів (богохульство, блюзнірство), було прийнято рішення використати саме еквівалент «богохульство», оскільки він є найближчим до контексту даного речення. У Новому Завіті написано про Каяфу на суді над Христом наступне: Then the high priest *tore his clothes* and said, “He has spoken *blasphemy*! Why do we need any more witnesses? Look, now you have heard *the blasphemy* (Matthew 26:65). «Почувши це, первосвященик у гніві *роздер на собі одяг* і сказав: «Він зневажає Бога! Ніяких свідчень нам більше не треба! Ви всі чули, як Він *ганьбить Всевишнього!*» (Від Матвія 26: 65).

*Scepticism has eaten away even the confident sanity of the conquerors of the world. He who is enthroned to say what is justice can only ask: **What is truth?*** (The Everlasting Man, p. 94).

*Скепсис поглинув навіть розсудливість правителів світу цього; той, хто покликаний вчити справедливості, може тільки задаватись питанням: **що є істина?***

Автор посилається на розмову Христа і Понтія Пілата: So Pilate asked him, “Are you a king, then?” Jesus answered, “You say that I am a king. In fact, the reason I was born and came into the world is to testify to the truth. Everyone on the side of truth listens to me.” “*What is truth?*” retorted Pilate (John 18:37-38). «Сказав же до Нього Пілат: Так Ти Цар? Ісус відповів: Сам ти кажеш, що Цар Я. Я на те народився, і на те прийшов у світ, щоб засвідчити правду. І кожен, хто з правди, той чує Мій голос. Говорить до Нього Пілат: *Що є правда?*» (Від Івана 18:37-38). Незважаючи на те, що в Біблії українською мовою Огієнко використовує саме еквівалент «правда», задля більшої адекватності перекладу і передачі біблійного змісту, при перекладі лексичної одиниці ‘the truth’(правда) було використано прийом конкретизації (істина). Даний фразеологізм можна було б вважати прямим, але він є настільки загальним, що без контексту його майже неможливо зрозуміти, тому було важливо конкретизувати поняття ‘the truth’ і використати більш біблійний відповідник.

В наступному прикладі опосередкованого цитування Біблії було використано доповнення, в даному випадку експлікація:

...a Roman had washed his hands of the world (The Everlasting Man, p. 96).

...Рим умив руки, склавши із себе відповідальність за долю світу.

«Умити руки» за біблійним сюжетом означає зняти з себе відповідальність; в Біблії римський прокуратор Понтій Пілат пропонував юдеям відпустити Христа, але народ Юдеї жадав його страти. Тоді прокуратор зробив прийняте серед юдеїв ритуальне обмивання рук в знак непричетності до здійснюваного вбивства. Буквально «умивши руки», Пілат переклав відповідальність за смерть Христа на юдеїв, і видав його на розп'яття (When Pilate saw that he was getting nowhere, but that instead an uproar was starting, he took water and *washed his hands* in front of the crowd. "I am innocent of this man's blood," he said. "It is your responsibility!" (Matthew, 27:24). «І, як побачив Пілат, що нічого не вдіє, а неспокій ще більший стається, набрав він води, та й перед народом *умив свої руки* й сказав: «Я невинний у крові Його! Самі ви побачите...» (Від Матвія 27:24).

При перекладі цього фразеологічного біблеїзму було використано комбінований спосіб його відтворення українською мовою. Було виконано калькування відомого біблійного виразу «умити руки» та доповнено його експлікацією. За допомогою такого перекладацького рішення вдалося досягти більшого проникнення в зміст біблійного сюжету і зробити переклад адекватним.

Розглянемо приклади непрямих біблеїзмів, в яких також було використано експлікацію:

It would be nearer the truth to take the gigantic imagery of the Old Testament, in which the prophet saw God from behind; it was as if some immeasurable presence had turned its back on the world (The Everlasting Man, p. 34).

Ближчим до істини буде великий образ Старого Завіту, в якому пророк бачив Господа ззаду, бо обличчя Його неможна було побачити.

Ніби якась неймовірна присутність повернулася спиною до усього світу.

Даний біблеїзм відсилає читача до біблійного сюжету, коли Мойсей попросив Бога показати йому Своє Обличчя, але почув у відповідь, що не можна побачити Обличчя Господа і не померти. Однак, Бог показав Мойсею спину: “You cannot see my face, for no one may see me and live.”... “I will remove my hand and you will see my *back*; but my face must not be seen” (Exodus 33:20, 23). «І Він промовив: Ти не зможеш побачити лиця Мого, бо людина не може побачити Мене і жити». «А здійму руку Свою, і ти побачиш Мене ззаду, а обличчя Моє не буде видиме» (Вихід 33:20, 23). При перекладі був використаний прийом експлікації, щоб зробити референцію на Біблію більш зрозумілою, також була здійснена граматична трансформація фразеологізму. Задля збереження адекватності перекладу було вирішено використати пряме цитування із Біблії українською, та доповнення, яке глибше пояснює сенс висловлювання.

In that gesture there is a foreshadowing, as we shall see later, of another cavern and another child [i.e. Jesus] (The Everlasting Man, p. 11).

І жест цей передуватиме, як далі побачимо, іншу печеру, інші ясла, іншу дитину (Ісуса).

Дитина в даному випадку — сам Христос, який лежав в печері (яслах). Для людини, що читала Євангеліє, словосполучення «дитина в печері» може не нагадати про Христа, а от «дитина в печері і яслах» обов’язково нагадає про Христа, який народився в печері. При перекладі було використано прийом додавання, а саме була додана лексична одиниця «ясла».

В наступному прикладі автор використовує непрямий біблеїзм як референцію на біблійний сюжет. Даний біблеїзм під час перекладу був доповнений задля збереження біблійного сенсу:

And it is yet another example of something the very reverse of simple and selfevident even in the language, in so far as it described a man as a rock when he had much more the appearance of a reed (The Everlasting Man, p. 182).

І це ще один приклад чогось настільки простого та очевидного навіть

у нашій мові, оскільки це є описом цієї людини як скелі, хоча ця людина незрівнянно більш схожа на *очерет, що вітер гойдає його*.

Автор порівнює апостола Петра з «очеретом, що вітер гойдає його». Дана біблійна ремінісценція характеризує апостола Петра (якого Ісус порівнював зі скелею) як людину непостійну в своїх судженнях, так як фразеологізм «очерет, що вітер гойдає її» мав за часів Христа значення людини легковажної та мінливої: “What did you go out into the wilderness to see? *A reed swayed by the wind?*” (Luke 7:24). «А коли відійшли посланці Іванові, Він почав говорити про Івана народові: На що ви дивитись ходили в пустиню? Чи на *очерет, що вітер гойдає його?*» (від Луки 7:24) При перекладі даного біблеїзму було важливо передати прихований біблійний сенс, тому було використано цитату з перекладу Біблії Огієнка «очерет, що вітер гойдає його». Під час перекладу біблеїзму «людина як скеля» було використано калькування.

Розглянемо приклади інших біблеїзмів, які були доповнені:

...it was *the hour and the power of darkness* (The Everlasting Man, p. 94).

...в ту саму годину, коли володарювала темрява.

Дана референція відсилає читача до слів Христа, звернених до тих, хто прийшов схопити його і відвести в синадріон: “Every day I was with you in the temple courts, and you did not lay a hand on me. But this is your *hour—when darkness reigns*” (Luke 22: 53). «Як щоденно Я з вами у храмі бував, не піднесли на Мене ви рук. Та це ваша година тепер, і влада темряви...» (від Луки 22:53). При перекладі даного біблеїзму було використано прийом граматичної трансформації.

On all that luxurious crest of life the risen and victorious sun was beating, burnishing it all like gold, and every bird that rose with that sunrise caught a light like a star upon it like the dove of the Holy Spirit (The Ball and the Cross, p. 50).

На всьому цьому розкішному гребені життя схил виблискував в променях переможного сонця, немов золото, і кожний птах, що зліта в небо, виблискує білим, немов зірка, немов голуб, що є знаменням Духа Святого.

В Біблії “but the *sign of a dove* was given to John who had baptized Jesus to signify the truth of the deed, as *the dove is an emblem or token of truth and innocence* (Matthew 16:4). В перекладі Біблії українською не має уточнення про голуба, як знамення Святого Духа: «Тільки лихе та невірне покоління шукає знамення, та ніякого знамення не буде здійснено, аби їм щось довести, крім знамення пророка Йони» (Від Матвія 16:4). При перекладі було використано еквівалент з перекладу Біблії українською «знамення» і доповнено його за контекстом твору за допомогою граматичної трансформації.

Наступний вираз є прикладом уточнення, бо він може бути незрозумілим без доповнення зі сторони перекладача:

...As vivid as a red cross on a white shield or a black lion on a ground of gold. So stands the Red Clay against the green field of nature, or the White Christ against the red clay of his race (The Everlasting Man, p. 15).

...Яскраво, як червоний хрест на білому щиті або чорний лев на золотій землі. Так лежить Червонозем на зеленому полі природи, або Христос стоїть на червоноземі роду Адамова.

Дослівний переклад даного біблеїзму буде дещо відрізнятись від художнього, тому що дослівний переклад не зможе передати повний сенс. В Біблії Адам — перша людина, від якої стався весь людський рід. «Adam» буквально означає «червоний»; це ім'я пов'язано зі словом «земля», а саме зі словом «червонозем». В даному випадку було важливо використати дане доповнення задля розуміння самого словосполучення, хоча при використуванні доповнення біблеїзм дещо втрачає свою прихованість. Тим не менш, якщо не використати доповнення, фразеологізм може повністю втратити біблійну суть.

В наступному уривку автор посилається на сюжет Біблії без прямого цитування:

But through all their wanderings, and especially through all their early wanderings, they did indeed carry the fate of the world in that wooden tabernacle

(The Everlasting Man, p. 93).

Але через усі свої поневіряння, і особливо через усі ранні поневіряння, вони дійсно несли долю світу в тій дерев'яній шкірі.

При перекладі даного біблеїзму було використано лише калькування, адже автор пригадує біблійний сюжет, а не цілком цитує його. Тим не менш, одного лише калькування достатньо для того, щоб передати біблійний сенс. Оскільки автор вирішив лише натякати на біблійні сюжети, при перекладі було вирішено не включати додаткові пояснення, аби за можливістю зберегти посил письменника, який не вдавався в додаткові пояснення.

Розглянемо інші приклади, де одного лише калькування і граматичної трансформації при перекладі було достатньо для того, щоб передати біблійний сенс і зберегти той рівень прихованості біблійних референцій, який в них вкладавав Честертон:

It was one of those moments when, as Christ walked on the water, so was Christianity walking in the air (The Everlasting Man, p. 116).

Це було тоді, як колись йшов по водах Христос, так і християнство йшло по повітрю.

Даний біблеїзм є референцією на ходіння Ісуса Христа по водах — одне з 37 чудес Ісуса Христа, описаних у канонічних Євангеліях. Описи цього дива містяться в Євангеліях від Марка (6:45–52), Матвія (14:22–33) та Івана (6:15–21).

What they were looking at was the first day of a new creation, with a new heaven and a new earth; And in a semblance of the gardener God walked again in the garden, in the cool not of the evening but the dawn (The Everlasting Man, 96).

Вони дивилися на перший день творіння, якби ж то вдруге, на нове небо, нову землю; і в подобі садівника Господь знову гуляв по саду в прохолоду не ввечері, але на світанку.

Автор у вільній формі переказує події ранку «Воскресіння Христового», коли Марія Магдалина, не впізнавши воскреслого Христа, звернулася до нього як до садівника: Jesus said to her, “Woman, why are you

weeping? Whom are you seeking?” Supposing him to be the *gardener*, she said to him, “Sir, if you have carried him away, tell me where you have laid him, and I will take him away” (John 20:15). «Промовляє до неї Ісус: Чого плачеш ти, жінко? Кого ти шукаєш? Вона ж, думаючи, що то *садівник*, говорить до Нього: Якщо, пане, узяв ти Його, то скажи мені, де поклав ти Його, і Його я візьму!» (Від Івана 20:15).

Наступний біблеїзм також є натяком на сюжет Святого Письма. Хоча автор замість дослівного цитування Біблії використовує парафразу, при перекладі одного лише калькування достатньо для того, щоб зберегти його біблійний сенс, бо цей біблеїзм є суто контекстуальним:

*But the curious thing is that in certain mental states he can feel much more certain about the Chinese Empire **that he can not see** than about the straw hut **that he can see*** (The Everlasting Man, p.25).

Але цікаво те, що в певний час він набагато більш впевнений в Китайській Імперії, якої не бачить, ніж в хатині, яку бачить.

Дане перетворення є парафразою Послання апостола Івана: “For whoever does not love their brother and sister, *whom they have seen*, cannot love God, *whom they have not seen*” (John 4:20). «Бо хто не любить брата свого, якого бачить, як може він Бога любити, якого не бачить» (Від Івана, 4:20). При перекладі було використано калькування виразу і збережено референцію на Біблію без її подальшого пояснення, як і було задумано автором в оригіналі.

Розглянемо інші приклади біблеїзмів, де автор використовує парафразу замість прямого цитування:

*He would see a number of very daring simplifications of the difficulties of life; like the advice **to shine upon everybody indifferently as does the sunshine or not to worry about the future any more than the birds*** (The Everlasting Man, 96).

Він знайде надзвичайно сміливі спрощення життєвих труднощів — скажімо, як порада «сходити над усіми однаково, як сонце, і не піклуватися про майбутнє, як птах»

В даному випадку автор використовує перетворення притчі Христа про птахів і його слів про сонце: “ Look at the *birds* of the air; they do not sow or reap or store away in barns, and yet your heavenly Father feeds them (Matthew 6:26). «Погляньте на *птих* небесних, що не сіють, не жнуть, не збирають у клуні, та проте ваш Небесний Отець їх годує (Від Матвія 6:26); “...that you may be children of your Father in heaven. He causes his *sun to rise on the evil and the good*” (Matthew 5:45). «...Бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує *сходити сонцю Своему над злими й над добрими*, і дощ посилає на праведних і на неправедних» (Від Матвія 5:44, 45). При перекладі було використано прийоми калькування і граматичної трансформації. Також було використано еквівалент Біблії українською мовою для перекладу виразу «сходити над усіма однаково».

But the Zealots and the Legionaries did not turn the other cheek any more than we do, if so much. The Jewish traders and Roman tax-gatherers took thought for the morrow as much as we, if not more. (The Everlasting Man, p. 86).

Але зелоти і легіонери підставляли іншу щоку не частіше, якщо не рідше, ніж ми. Єврейські торговці і римські митарі не менше, якщо не більше, журилися про завтрашній день.

Автор посилається на наступні біблійні сюжети: But I tell you, do not resist an evil person. If anyone slaps you on the right cheek, *turn to them the other cheek* also (Matthew 5:39). «А Я вам кажу не противитись злomu. І коли вдарить тебе хто у праву щoку твою, *підстав йому й другу*» (Від Матвія 5:39); Therefore *do not worry about tomorrow*, for tomorrow will worry about itself. Each day has enough trouble of its own (Matthew 6:34). «Отож, *не журіться про завтрашній день*, бо завтра за себе само поклопочеться. Кожний день має досить своєї турботи!» (Від Матвія 6:34). При перекладі було виконано граматичну трансформацію і використано прийом калькування, також було використано цитату з Біблії українською мовою для перекладу виразу «журилися про завтрашній день».

“It makes all the odds,” said the other. “One of them wanted to go up and

went down; **the other** wanted to go down and went up. A god can be humble, a devil can only be humbled” (The Ball and the Cross, p. 71).

— Це вкрай істотно, — відповів його співрозмовник, — **Перший** хотів піднятися і нав. **Інший** хотів пасти і вознісся. Бог може бути смиренным, диявола можна тільки присмирити.

Під «першим» Честертон має на увазі Сатану, під «іншим» — Христа. При перекладі було використано прийом калькування.

2.3.3 Переклад цитатних біблеїзмів. Цитатні біблеїзми представляють собою прямі, немодифіковані фразеологічні одиниці, що увійшли в англійську мову в якості стійких виразів — фразеологізмів з англійського тексту Святого Письма. Г. К. Честертон вживає цитатні фразеологічні біблеїзми безпосередньо, в основному як визначення того чи іншого поняття. Такий прийом дозволяє дати коротку (одне або два слова) характеристику героя або явища. При цьому завдяки релігійній ремінісценції, включеної у фразеологізм, характеристика є не тільки короткою, але і ємною за змістом. У всіх інших випадках письменник використовує пряме цитування персонажів Біблії. Були використані різні перекладацькі стратегії, до кожної з яких були відібрані приклади. Розглянемо приклади фразеологічних біблеїзмів, які прямо цитують Біблію:

Just before the murder he prayed for all the murderous race of men, saying, 'They know not what they do' (The Everlasting Man, p. 101).

Перед самим вбивством він молився за всю душогубну расу людей, кажучи: «Не знають, що чинять вони».

Даний біблеїзм використовується без змін, оскільки він є прямим цитуванням персонажа Святого Письма, а саме Ісуса Христа під час розп'яття: Father, forgive them; for *they know not what they do* («Отче, відпусти їм, бо *не знають, що чинять вони!*» (Від Луки 23: 34). Оскільки цитата є прямою, при перекладі було прийнято рішення взяти цю цитату із Біблії

українською мовою в перекладі Огієнка і перенести її без змін в контекст уривку. Сама ж цитата була перекладена за допомогою калькування та граматичної трансформації.

Розглянемо інші приклади прямого цитування Біблії та її персонажів:

'Heaven and earth shall pass away, but my words shall not pass away' (The Everlasting Man, p. 175). В Біблії *"Heaven and earth shall pass away, but my words shall not pass away. But of that day and hour knoweth no man, no, not the angels of heaven, but my Father only"* (Matthew 24:35-36).

«Небо й земля проминеться, але не минуться слова Мої». В Біблії: *«Небо й земля проминеться, але не минуться слова Мої! А про день той й годину не знає ніхто: ані Анголи небесні, ані Син, лише Сам Отець»* (Від Матвія 24:35-36).

"Before Abraham was, I am" (The Everlasting Man, p. 152). В Біблії: *"Jesus said to them, "Most assuredly, I say to you, before Abraham was, I AM"* (John 8:59).

«Перш, ніж був Авраам, Я є». В Біблії: *«Ісус сказав їм: Поправді, поправді кажу вам: Перш, ніж був Авраам, Я є»* (від Івана 8:59).

...and man became a living soul (The Everlasting Man, p.55). В Біблії: *"And the LORD God formed man of the dust of the ground, and breathed into his nostrils the breath of life; and man became a living soul"* (Genesis 2:7).

...і стала людина живою душею. В Біблії: *«І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею»* (Буття 2:7).

...neither confounding the persons nor dividing the substance (The Everlasting Man, p. 50). В Біблії: *"neither confounding the persons nor dividing the substance"* (Athanasian Creed 4).

...не змішуючи іпостасі та не поділяти на частини Божественну сутність. В Біблії: *не змішуємо іпостасі та не поділяємо на частини Божественну сутність* (Афанасіївський Символ Віри 4).

Наступний приклад також є прямим цитуванням Біблії, але даний

уринок налічує архаїчний займенник 'thee', похідний від 'thou', який за давнини був займенником другої особи однини в англійській мові. Згодом займенник був витіснений займенником другої особи множини 'you' через повсюдне звернення на «ви».

He is not the Peter upon whom Christ turned as if he were the devil, crying in that obscure wrath, 'Get thee behind me, Satan' (The Everlasting Man p. 166). В Біблії: And Jesus answered and said unto him, *Get thee behind me, Satan* (Luke 4:8).

Він не той Петро, на якого Христос обернувся так, ніби він був дияволом, і кричав у неясному гніві: «Видійди від мене, Сатано». В Біблії: І промовив Ісус йому в відповідь: *«Видійди від мене, Сатано»* (від Луки 4:8).

При перекладі знову ж таки було використано пряме цитування з Біблії українською мовою. Архаїзм 'thee' немає прямого відповідника в мові перекладу, і тому його використано не було, на відміну від наступного прикладу, де архаїчний займенник 'art' має відповідник «єси» в українській мові, тому було вирішено використати його для адекватності перекладу:

The very name of Jupiter is almost a pagan translation of words 'Our Father which art in heaven' (The Everlasting Man, p. 56). В Біблії: *'Our Father which art in heaven'* (Matthew 6:9).

Саме ім'я Юпітера є майже язичницьким перекладом слів «Отче наш, що єси на небесах». В Біблії: *«Отче наш, що єси на небесах!»* (Від Матвія 6:9).

Для наступного прикладу і схожих до нього біблеїзмів треба було знайти еквівалент в українській Біблії не тому, що це пряма цитата, а для наповнення виразу біблійним змістом, оскільки без використання еквіваленту цей вираз втрачає біблійну суть:

The simplest truth about man is that he is a very strange being; almost in the sense of being a stranger on the earth (The Everlasting Man, p. 62).

Найпростіша істина про людину полягає в тому, що вона дуже дивна істота; дивна майже в сенсі приходька на землі.

В даному уривку автор використовує цитату із Книги Псалмів 119:19: “I am a stranger on the earth, hide not Thy commandments from me”. Ми не можемо просто перекласти “stranger on the earth” як «незнайомиць, чужинець на землі», бо тоді втратимо біблійний зміст речення. Щоб його зберегти і зробити адекватний переклад, було використано еквівалент з Біблії українською за перекладом Огієнка, який переклав цей фразеологізм як «приходько на землі» (*На землі я приходько*, Своїх заповідей НЕ ховай Ти від мене! (Псалми 119: 19), і потім перенесено його в контекст речення.

Розглянемо приклади, де для адекватного перекладу також були використані еквіваленти з Біблії українською мовою:

...*speaking with authority* (The Everlasting Man, p.74). В Біблії: “Because he taught as one *who had authority*, and not as their teachers of the law” (Matthew 7:29).

...*говорить як можновладний*. В Біблії: «Бо Він навчав їх, як *можновладний*, а не як ті книжники їхні» (Від Матвія 7:29).

...*the land of the living* (The Everlasting Man, p. 113). В Біблії: “No mortal comprehends its worth; it cannot be found in *the land of the living*” (Job 28:13).

...*країною живих*. В Біблії: «Людина не знає ціни їй, і вона у *країні живих* не знаходиться» (Книга Йова 28:13).

Досліджуючи прямі, цитатні біблеїзми можна зробити висновок, що при перекладі достатнім є використати цитату з української Біблії, а тому цитатні біблеїзми не складають труднощів при перекладі, якщо перекладач зумів побачити пряме цитування Біблії в творі. Тобто при перекладі прямих цитат з Біблії труднощі може викликати не самий переклад фразеологічного біблеїзму, оскільки пряма цитата вже перекладена в україномовній Біблії, і може бути використана без змін. Дуже важливим є рівень обізнаності перекладача на релігійній тематиці.

Таким чином ми визначили, що Честертон використовував дуже різні фразеологічні біблеїзми в своїх творах, і задля адекватності перекладу деяких з них важливо лише відмінне знання Біблії, в той час як інші можуть

викликати труднощі під час перекладу своєю прихованістю та на перший погляд необов'язковістю.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Лексика Г. К. Честертонна багата на історичні, географічні та релігійні поняття, пов'язані як з історією католицької церкви, так і з Біблією. Письменник використав велику кількість лексичних одиниць біблійного походження. Із відібраного лексичного матеріалу були проаналізовані біблеїзми, що означають базові християнські поняття; біблеїзми, пов'язані з життям церкви; біблеїзми-власні імена (антропоніми та топоніми, назви свят). При перекладі лексичних одиниць ми використали такі способи перекладу, як транскрипція, транслітерація, калькування, конкретизація, генералізація та модуляція.

Фразеологічні біблеїзми, до яких звертається Честертон, охоплюють майже весь спектр класифікацій, розроблених видатними вченими. До них належать фразеологізми-словосполучення, авторські біблеїзми, які або опосередковано цитують Біблію, тобто якимось чином змінені, або лише натякають на Біблію і біблійні сюжети, та цитатні біблеїзми, які прямо цитують Біблію. В той час, як переклад цитатних біблеїзмів не викликає труднощів, а переклад біблеїзмів-фразеологізмів має на увазі використання відповідного еквівалента або аналога, переклад авторських біблеїзмів складає неабиякі труднощі і великий перекладацький інтерес. При перекладі фразеологічних одиниць ми використали такі способи перекладу, як фразеологічний еквівалент, фразеологічний аналог, калькування, описовий переклад, контекстуальна заміна.

ВИСНОВКИ

Християнська лексика та фразеологія завжди були об'єктом особливої уваги мовознавців та лінгвістів. Завдяки єдиному джерелу — Біблії, вони відрізняються від інших мовних одиниць своєю універсальністю у багатьох мовах світу. У вітчизняних та зарубіжних лінгвістичних студіях за останні три десятиріччя був зроблений великий крок в напрямку досліджень з вказаної тематики.

Однак до останнього часу вивчалася в основному цитатна біблійна фразеологія, яка бере свій початок з книг Святого Письма. За рамками наукового дослідження залишилися лексичні та фразеологічні одиниці, які не будучи запозичені з Біблії, зазнавали семантичного впливу біблійних текстів. Тому в даній роботі була зроблена спроба всебічного дослідження біблеїзмів у всьому їх різноманітті.

В процесі дослідження ми проаналізували теоретичні (лінгвістичні та соціокультурні) передумови дослідження, поняття біблеїзму і процес вивчення біблеїзмів в лінгвістичних та перекладацьких студіях та становлення терміну «біблеїзм», були визначені характерні риси лексичних і фразеологічних біблеїзмів. Також були представлені класифікації біблеїзмів за різними критеріями: структурна, семантична, структурно-семантична класифікації, типологія лексичних і фразеологічних одиниць тощо.

В практичній частині роботи був окреслений корпус лексичних та фразеологічних біблеїзмів, вжитих Г. К. Честертоном в його творах «Вічна Людина» та «Куля і Хрест». В результаті була виявлена загальна кількість лексичних біблеїзмів (70% з одібраного матеріалу) та фразеологічних біблеїзмів (30% з одібраного матеріалу). У процесі дослідження були охарактеризовані перекладацькі рішення і труднощі при відтворенні значення одиниць християнської лексики та фразеології Г. К. Честертона. Під час аналізу була зроблена спроба надати свій переклад біблеїзмів Г. К. Честертона українською мовою.

Аналіз фактичного матеріалу, вилученого із робіт Честертон та перекладів його творів, дозволяє зробити висновок, що найчастіше при відтворенні лексичних одиниць були використані такі способи перекладу, як транскрипція, транслітерація, калькування, конкретизація, генералізація та модуляція, а при перекладі фразеологічних одиниць — фразеологічний еквівалент, фразеологічний аналог, калькування, описовий переклад та контекстуальна заміна.

Перспективами подальшого дослідження можуть бути:

- перекладацьке зіставлення лексичних і фразеологічних одиниць біблійного характеру в інших творах Г. К. Честертон;
- аналіз функціонування лексичних та фразеологічних біблеїзмів в різних жанрах літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. Москва : Просвещение, 1994. 376 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов. 7-е издание. Москва : Флинта-Наука, 2007. 384 с.
3. Ашукин Н. С. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения / за ред. Н. С. Ашукина, М. Г. Ашукиной. 4-е изд., доп. Москва : Художественная литература, 1988. 528 с.
4. Бирих А., Матешич Й. Фразеология библейского происхождения. *Русский язык за рубежом*. Прага. 1994. С. 41-47.
5. Булавина С. В. Русские устойчивые словосочетания, содержащие церковно-религиозную лексику. Воронеж : Воронежский Государственный Университет, 2003. 156 с.
6. Верещагин Е. М. Библейская стихия русского языка. *Русская речь. Сборник научных статей*. Москва : Просвещение, 1993. С. 90–98.
7. Гак В. Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами). *Вопросы языкознания*. Москва : Наука, 1997. С. 53–56.
8. Гвоздарев Ю. А. Фразеологические сочетания современного русского языка. Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1973. 105 с.
9. Горкин А. П. Техника : Современная иллюстрированная энциклопедия. Москва : Rosmen, 2006. 488 с.
10. Грановская Л. М. Словарь имен и крылатых выражений из Библии : около 400 имен; более 300 крылатых выражений. 2-е изд., испр. и доп. Москва : издательство АСТ, 2010. 384 с.

11. Гужанов С. И. О порядке слов в некоторых адъективно-субстантивных фраземах, восходящих к библейским сюжетам. *Проблемы русской фразеологии. Вестник ТГУ*. Тула : Тульский Государственный Университет, 1978. С. 90–96.
12. Дубровина К. Н. Особенности библейской фразеологии в русском языке. *Филологические науки: сборник научных статей*. Москва : Флинт-Наука, 2001. С. 91-98.
13. Зізіулас Й. Буття як спілкування. Дослідження особистісності і Церкви. Київ : Дух і літера, 2005. 416 с.
14. Каминская Е. В. Фразеология библейского происхождения во французском и русском языке. Санкт-Петербург : Амфора, 2004. 179 с.
15. Климович. Н. В. Библизмы в художественном тексте : типологический, функциональный и переводческий аспекты. Москва : Промедиа, 2010. 183 с.
16. Клюкина Т. П. Особенности употребления и перевода английских и русских библизмов. Санкт-Петербург : Альманах «Столпотверение», 2003. С. 54-59.
17. Коваль А. П. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
18. Кузенков П. В., Аверинцев С. С. Христианство / за ред. Хвойка. Москва : Большая российская энциклопедия, 2017. С. 194-197.
19. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1996. 381 с.
20. Матвеева Н. П. Библизмы в русской словесности. *Русская словесность*. Николаев : ЧНУ им. Петра Могилы, 1993. 88 с.
21. Меликян А. А. Классификация библейских фразеологизмов английского языка на основе концептуальных моделей преобразования знания в семантические единицы языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Пятигорск, 1998. 203 с.

22. Мокиенко В. М., Лилич Г. А., Трофимкина О. И. Толковый словарь библейских выражений : около 2000 слов. Москва : АСТ, 2010. 639 с.
23. Набока О. М. Біблеїзми з Євангелія від Матвія у мові та мовленні : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2006. 165 с.
24. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка. Москва : Высшая школа, 1976. 318 с.
25. Пучков П. И. Христианство. Народы и религии мира / за ред. В. А. Тишкова. Москва : издание Большая Российская Энциклопедия, 1999. С. 855-861.
26. Скаб М. Вплив Біблії на українську мову: обширні аспекти та основні проблеми їх вивчення. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: збірник наукових праць*. Випуск 772: Романо-слов'янський дискурс / за заг. наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2016. С. 13–20.
27. Складарская Г. Н. Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия : состояние, проблемы, перспективы. *Исследования по славянским языкам*. Сеул, 2001. С. 177-202.
28. Тимофеев К. А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения : учебное пособие. *Сборник статей НГУ*. Новосибирск : Новосибирский Государственный Университет, 2001. 88с.
29. Федуленкова Т. Н. Английская фразеология. Курс лекций. Архангельск : ПГУ, 2000. 130 с.
30. Цыпин В. Церковь и территория. Церковная диаспора. Автокефальные и автономные церкви. Церковное право: Курс лекций. Москва : Издательство МФТИ, 1994. 440 с.
31. Briggs C. The fundamental Christian faith : the origin, history and interpretation of the Apostles' and Nicene creeds. New York City : Scribner's sons, 1913. 332 p.

32. Dawson C., Olsen G. Crisis in Western Education. Washington, D. C : The Catholic University of America Press. 2010. P. 108-119.
33. Dixon C. Protestants: A History from Wittenberg to Pennsylvania 1517–1740. New York City : John Wiley & Sons. 2010. P. 24-35.
34. Douglas J. D. G. K. Chesterton, the Eccentric Prince of Paradox. *Christianity Today magazine*. Illinois : Christianity Today International, 1974. 40 p.
35. Juergensmeyer M., Roof W. C. Encyclopedia of Global Religion, vol. 1. Los Angeles : SAGE Publications. 2012. P. 319-327.
36. Ker I. G. K. Chesterton : A Biography. Oxford : Oxford University Press, 2011. 784 p.
37. Koch C. The Catholic Church : Journey, Wisdom, and Mission. *Early Middle Ages*. Winona, Minnesota : St. Mary's Press. 1994. 29 p.
38. Noll. M. The New Shape of World Christianity : How American Experience Reflects Global Faith. Downers Grove, Illinois : IVP Academic, 2009. P. 191-195.
39. Ralph M., Dowley T., Briggs J., Linder R., Wright D. Eerdmans' handbook to the history of Christianity. 1st American edition. Michigan : Eerdmans. 1977. P. 122-126.
40. Ramsey P. Contemporary religious poetry. New York : Paulist Press. 1987. 192 p.
41. Rawson B. A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds. New York : John Wiley & Sons. 2010. P. 111-114.
42. Woodhead, Linda. Christianity : a very short introduction. Oxford : Oxford University Press. 2004. 168 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

43. Азаров А. А. Русско-английский словарь религиозной лексики. Москва : РУССО, 2002. 768 с.

44. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : издательство Большая Советская Энциклопедия, 1966. 571 с.
45. Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов. Санкт-Петербург : Паритет, 2006. 314 с.
46. Єрмоленко С., Бибик С., Тодор О. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 221 с.
47. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Том 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
48. Малий словник історії України / за ред. В. Смолій, В. Верстюк, С. Віднянський, В. Горбик, В. Даниленко, М. Коваль, М. Котляр, С. Кульчицький, В. Литвин, О. Майборода, П. Панченко, Ю. Пінчук, В. Сарбей, А. Слюсаренко, П. Тронько. Київ : Либідь, 1997. 432 с.
49. Webster N. An American Dictionary of the English Language. 11th edition. Boston : Houghton Mifflin. 2003. 2112 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

50. Афанасієвський Символ віри. URL : https://znaimo.com.ua/Афанасієвський_Символ_віри. (дата звернення: 10.05.2021).
51. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (в перекладі І. І. Огієнка). Мінськ : Українське Біблійне Товариство «Принткорп», 2003. 1510 с.
52. Честертон Г. К. Вечный Человек. Перевод с английского И. Косынского. Курск : Научный библейский центр «Апологет», 2007. 202 с.
53. Честертон Г. К. Вечный Человек. Перевод с английского Н. Л. Трауберг. Комментарии Л. Б. Сумм. Москва : Полиздат, 1991. 277 с.

54. Честертон Г. К. Вічна Людина. Переклад з англійської О. Гладкого. Львів : Свічадо, 2020. 344 с.
55. Честертон Г. К. Шар и Крест. Перевод с английского Н. Л. Трауберг. Санкт-Петербург : Амфора, 2000. 318 с.
56. Athanasian Creed. URL : <https://www.ccel.org/creeds/athanasian.creed.html> (accessed: 10.05.2021).
57. Bible, King James Version. URL : <https://www.kingjamesbibleonline.org/> (accessed: 09.10.2021).
58. Bible, New International Version. URL : <https://www.biblegateway.com/versions/New-International-Version-NIV-Bible/> (accessed: 09.10.2021).
59. Bible, New King James Version. URL : <https://www.biblestudytools.com/nkjv/> (accessed: 09.10.2021).
60. Bible, Revised Standard Version. URL : <https://www.biblegateway.com/versions/Revised-Standard-Version-RSV-Bible/> (accessed: 09.10.2021).
61. Chesterton G. K. The Ball And The Cross. London : Hodder & Stoughton, 1909. 262 p.
62. Chesterton G. K. The Everlasting Man. London : Hodder & Stoughton. 1925. 194 p.
63. Wikipedia. URL : <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 25.11.2021).
64. "World's largest religion by population is still Christianity". URL : <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/05/christians-remain-worlds-largest-religious-group-but-they-are-declining-in-europe/Countrymeters>. (accessed: 09.10.2021).

SUMMARY

The paper focuses on multidimensional research of English bibleisms and is devoted to the problem of translation bibleisms used by G. K. Chesterton into Ukrainian language.

The object of the work can be defined as studying biblical vocabulary and phraseology.

The main aim of the paper is to analyze the main difficulties that arise in the English-language reproduction of the meaning of bibleisms and to find the most effective translation solutions. It determined the accomplishment of such objectives as:

- outlining theoretical (linguistic and socio-cultural) prerequisites of the research;
- identifying the characteristics of bibleisms;
- presenting the classification of bibleisms according to different criteria;
- outlining the corpus of lexical and phraseological bibleisms in the works of G. K. Chesterton.
- analyzing the ways of translating bibleisms in the works of G. K. Chesterton and the difficulties they cause in translation.
- providing translation of G. K. Chesterton's bibleisms into Ukrainian.

The term 'bibleism' means "lexical and phraseological units that are relevant both to the Bible and Christianity in general, and to concepts relating to religious life". In the course of the research, translation decisions and difficulties in reproducing the meaning of G. K. Chesterton's bibleisms into Ukrainian language were characterized.

The scientific novelty of the research lies in solving problems of translation of bibleisms including the reproduction of the meaning of bibleisms and their translation in the works of G. K. Chesterton.

Key words: *bibleisms, English bibleisms, translation, adaptation, G. K. Chesterton.*